

ÇEVRE POLİTİKALARININ ULUSAL VE ULUSLARARASI HUKUK AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ VE ÇEVRE SORUNLARI

Gölnur ERDOĐAN¹

İzmir-Şubat 2008

“Bu toprakların göllük, gülistanlık olduğu zamanlar vardı. Bire bin verdiği zamanlar. İnsanı kendine aşık ettiği zamanlar. Kaç zamandır bu topraklar ne su ile ne de güneşle bir tülü barışık olmadı. Bilinse de bilinmezlikten gelinir dargınlığın sebebi. Gördüğün bu bulutlar nasıld a yağmur yükli; Öyle ki doğumu bekleyen hamile bir kadın gibi... Ey bulutlar bütün hamile kadınlar er geç doğurur, iki can birbirinden ayrılır, ölü ya da diri. Siz hala neden doğurmazsınız? Neden? Neden hep böyle durursunuz? Neden bir türlü gülmezsiniz? Neden?”²

I- GİRİŞ

Küresel ekolojik (çevre ile ilgili) yıkımın öngörü olmaktan çıkıp, iklimin değiştigi, doğal hayatın yok olduğu, tüketim anlayışının hayatımızı kapladığı, genlerin dahi kontrol edilebildiği bir dönemde, savaş ve şiddet giderek artmakta³, yok etme kültürü tüm dünyaya ve hayatımıza egemen olmaktadır.

Yoketme kültürünün en belirgin olarak ortaya çıktığı ve küresel açıdan etkisinin görüldüğü alanlardan biri de çevre olup, son dönemlerde tüm canlıların geleceğini tehdit eder bir düzeye ulaşmıştır.

Çevreye zarar veren olayların etkileri sadece belirli bir bölge ile sınırlı kalmamakta, bu tip olaylar genelde küresel etkiler doğurmaktadır. Bu nedenledir ki, çevre sorunlarına küresel bir bakış açısı oluşturulması zorunluluğu doğmuş, çevrenin korunması için küresel ve bölgesel çapta çalışmalar yürütölmeye başlanmıştır.⁴

¹ Avukat/İzmir Barosu- Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekonomi Hukuku Tezsiz Yüksek Lisans Öğrencisi.

² BOYNUKARA, Cuma; Suyun Rengi, Toplu Oyunlar-3, Mitos- Boyut Tiyatro Yayınları-Tiyatro/Oyun Yazı Dizisi 142, İstanbul-Eylül 2002, s:27. (Oyun kişilerinden/ KADIN'ın sözleri).

³ “Türkiye’de “Yeşil Politika”nın Olanakları Ve Geleceği, 3 Ekoloji: Doğa-Düşünce- Siyaset Dergisi, Yaz-Güz 2004, s:123.

⁴ ÇAMUR, Derya/VAİZOĞLU, Songül A.; TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni, 2007, S: 6 (4), s:297. www.korhek.org (Erişim: 25.02.2008).

İncelemeye konu çalışmada, çevre hakkı ve çevre hukuku kavramları ulusal ve uluslararası hukuk açısından incelenip, çevreye ilişkin düzenlemeler içeren uluslararası belgelerin iç hukuka etkileri değerlendirilmeye çalışılacaktır.

II-ÇEVRE VE ÇEVRE KİRLİLİĞİ KAVRAMI

Çevre kavramını, insan ve diğer canlıların sağlıklı olarak yaşabilmeleri için gerekli olan hava, su, toprak ve kültürel değerler bütünü olarak tanımlamak mümkün olup⁵, bu bütün tüm canlıların yaşamı, üremesi ve beslenmesi açısından önem taşımaktadır.

Çevre kirliliği ise insanların her tür faaliyeti sonucu çevrede (hava, su, toprak ve kültürel değerlerde) meydana gelen zararlı, doğal yaşam dengesini bozan hallerdir.⁶

Bu tanımdan yola çıkarak çevre kirliliği kavramını;

- Hava kirliliği,
- Su (akarsu, deniz, göl, tatlı su kaynakları vs.) kirliliği,
- Toprak kirliliği,
- Gürültü kirliliği,
- Görüntü kirliliği,

gibi başlıklar altında toplamak mümkündür.

Çevrenin, insan ve tabii ki diğer canlılara açısından önemi nedeniyle, bir takım hukuksal tedbirlerle çevre kirliliğinin canlılar üzerinde yarattığı olumsuz etkiler ortadan kaldırılmaya çalışılmaktadır.

Ulusal, uluslararası ve ulusüstü düzeylerde yapılan bu çalışmalar çevreye ilişkin bir takım hak ve sorumlulukların doğmasına neden olmuştur.

III- ÇEVRE HAKKI

Çevre hakkı, başlangıçta sağlık hakkının bir uzantısı olarak görülmüş ve ilk kez 1960'lı yıllarda BM⁷. Belgelerinde yer bulmaya başlamıştır.

⁵ CANGI, Arif Ali; İzmir Barosu Dergisi, Ekim 1999, s:53.

⁶ İZMİR BAROSU-Kent ve Çevre Komisyonu; Çevre Hakkı, İzmir Barosu Yayınları, İzmir-Mayıs 2002, 3.Basım, s:7.

⁷ Birleşmiş Milletler (Örgütü).

Çevre Hakkı, Uluslararası Çevre Sözleşmelerinden, 1972 tarihli Birleşmiş Milletler (BM.) İnsan Çevresi Konferansı-Stockholm Deklarasyonu'nun 1.maddesinde "İnsanın, hürriyet, eşitlik ve yeterli yaşam koşulları sağlayan onurlu ve refah içinde bir çevrede yaşamak temel hakkına sahiptir" şeklinde formüle edilmiştir.

Ancak bu hak, aynı zamanda bir takım yükümlülükleri de içermekte olup, deklarasyonun devamında "insanın, bugünkü ve gelecekteki nesiller için çevreyi korumak ve geliştirmek için ciddi sorumluluğu vardır. Bu bakımdan; kayıtsızlık, ırk ayrımı, ayrımcılık, kolonia ve veya diğer biçimlerde baskı, yabancı hâkimiyetini destekleyen, sürekli kılan politikalar mahkûm edilmiştir ve terk edilmelidir" denilmiştir.

İç hukukta da sağlık hakkının bir uzantısı olarak algılanmasının bir etkisi olarak, bizde de çevre hakkı "Sağlık, Çevre, Konut" ana başlığı altında "Sağlık Hizmetleri ve Çevrenin Korunması" madde başlığı ile düzenlenmiştir.

IV- İÇ HUKUKTA ÇEVRE HAKKI

1- ANAYASAL AÇIDAN ÇEVRE HAKKI

Çevre hakkı anayasal bir hak olarak iç hukukumuzda yer almış ve 1982 Anayasası'nın 56. maddesinde "Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir" şeklinde ifade edilmiştir.

Anayasa göre çevre hakkı sadece bir hak değildir ve aynı zamanda da yükümlülükler içermektedir.

56.maddenin devamında ise "Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir.

Devlet, herkesin hayatını, beden ve ruh sağlığı içinde sürdürmesini sağlamak; insan ve madde gücünde tasarruf ve verimi artırarak, işbirliğini gerçekleştirmek amacıyla sağlık kuruluşlarını tek elden planlayıp hizmet vermesini düzenler.

Devlet, bu görevini kamu ve özel kesimlerdeki sağlık ve sosyal kurumlarından yararlanarak, onları denetleyerek yerine getirir" denilerek, çevrenin korunmasında ve geliştirilmesinde hem devletin (idare) hem de vatandaşların bir yükümlülüğü açıkça belirtilmiştir.

Yine Anayasanın 44.maddesinde Devlet, toprağın verimli olarak işletilmesini

korumak ve geliştirmek, erozyonla kaybedilmesini önlemek ve topraksız olan veya yeter toprağı bulunmayan çiftçilikle uğraşan köylüye toprak sağlamak amacıyla gerekli tedbirleri almakla yükümlü kılınmıştır.

Ancak devletin topraksız olan veya yeter toprağı bulunmayan çiftçiye, toprak sağlanması, üretimin düşürülmesi, ormanların küçülmesi ve diğer toprak ve yeraltı servetlerinin azalması sonucunu 44.maddenin devamındaki amir hüküm gereği doğuramayacaktır.

Devlet bir taraftan erozyonla toprağın kaybını önlerken, diğer taraftan elde bulunan toprağın verimli olarak kullanılmasını sağlayacak, ayrıca toprak elde etmek için ülkemizde sık sık kullanılan bir yöntem olan ve ormanları yok ederek toprak elde etmeyi, diğer toprak ve yeraltı zenginliklerinin yok olmasını önleyecek ve bu konularda düzenlemeler yapacaktır.

Aksine davranış Anayasal bir hükmün ihlali olacak ve ilgililerin (kamu görevlilerinin) cezalandırılmasının önünü açacaktır.

Anayasanın 43.maddesinde ise;

“Kıyılar, Devletin hüküm ve tasarrufu altındadır.

Deniz, göl ve akarsu kıyılarıyla, deniz ve göllerin kıyılarını çevreleyen sahil şeritlerinden yararlanmada öncelikle kamu yararı gözetilir.

Kıyılarla sahil şeritlerinin, kullanılış amaçlarına göre derinliği ve kişilerin bu yerlerden yararlanma imkân ve şartları kanunla düzenlenir” şeklinde düzenleme yapılarak kıyıların korunması amaçlanmıştır.

“Devlet, tarih, kültür ve tabiat varlıklarının ve değerlerinin korunmasını sağlar, bu amaçla destekleyici ve teşvik edici tedbirleri alır” hükmünü içeren Anayasanın 63.maddesi ile de bir başka çevreye ilişkin koruma getirilmiştir.

Anayasanın 169.maddesi ile de devlet, ormanların korunması ve sahalılarının genişletilmesi için gerekli kanunları koymakla ve gerekli tedbirleri almakla yükümlü kılınmıştır.

Bu yükümlülük sadece korumakla değil, orman alanlarının genişletilmesini de sağlamak yükümlülüğünü kapsamaktadır.

Özellikle, günümüzde 2B arazileri olarak bilinen ve orman vasfını kaybettiği ileri sürülen orman alanların imara açılmasına ilişkin çalışmaların anayasanın bu maddesine aykırı olduğunu, bu tip yasal düzenlemeleri çıkarmak isteyen hükümetlerin bu madde

kapsamında anayasal suç işlediğini söylemek mümkündür.

Zira devletin görevi maddeye göre sadece var olanı korumak olmayıp, orman arazilerinin genişletilmesini de kapsamaktadır. Ancak uygulamada bu hüküm dikkate alınmaksızın, ticari ya da siyasi getirim kaygılarıyla anayasanın amir hükmü açıkça ihlal edilmektedir.

Kaldı ki, 169. maddenin devamında devletçe, yanan ormanların yerinde yeni orman yetiştirileceği, bu yerlerde başka çeşit tarım ve hayvancılık yapılamayacağı, bütün ormanların gözetiminin Devlete ait olduğu belirtilmektedir.

Ayrıca “devlet ormanlarının mülkiyeti devrolunamaz. Devlet ormanları kanuna göre, Devletçe yönetilir ve işletilir. Bu ormanlar zamanaşımı ile mülk edinilemez ve kamu yararı dışında irtifak hakkına konu olamaz.

Ormanlara zarar verebilecek hiçbir faaliyet ve eyleme müsaade edilemez. Ormanların tahrip edilmesine yol açan siyasi propaganda yapılamaz; münhasıran orman suçları için genel ve özel af çıkarılamaz. Ormanları yakmak, ormanı yok etmek veya daraltmak amacıyla işlenen suçlar genel ve özel af kapsamına alınamaz” denilmiştir.

Maddenin devamında “Orman olarak muhafazasında bilim ve fen bakımından hiçbir yarar görülmeyen, aksine tarım alanlarına dönüştürülmesinde kesin yarar olduğu tespit edilen yerler ile 31.12.1981 tarihinden önce bilim ve fen bakımından orman niteliğini tam olarak kaybetmiş olan tarla, bağ, meyvelik, zeytinlik gibi çeşitli tarım alanlarında veya hayvancılıkta kullanılmasında yarar olduğu tespit edilen araziler, şehir, kasaba ve köy yapılarının toplu olarak bulunduğu yerler dışında, orman sınırlarında daraltma yapılamaz” denilerek belirtilen maddeye bir istisna getirilmiştir.

Ancak bu istisna da orman vasfını kaybetmiş yerlerin imara açılarak ticari rant elde edilmesini amaçlamamakta olup, bu arazilerin “bilim ve fen” tarafından yarar görülmemesi ve “tarım alanlarına dönüştürülmesinde, hayvancılıkta kullanılmasında kesin yarar olması” koşuluna bağlı kılınmıştır.

2-KANUNLAR AÇISINDAN ÇEVRE HAKKI

a- Çevre Kanunu'nda Çevre Hakkı

2872 sayılı Çevre Kanunu 09.08.1983 tarihinde kabul edilmiş ve 11.08.1983 tarihinde

resmi gazetede yayınlanarak⁸ yürürlüğe girmiştir.

Kanunun “Amaç” başlıklı 1.maddesinde, Çevre Kanunu’nun amacının, bütün canlıların ortak varlığı olan çevrenin, sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda korunmasını sağlamak, olduğu belirtilmiştir.

Yasa, çevrenin korunmasına ve iyileştirilmesine dair bir takım temel ilkeler belirlemiş, başta idare, meslek odaları, birlikler ve sivil toplum kuruluşları olmak üzere herkesin;

- Çevrenin korunması ve kirliliğin önlenmesi ile görevli olduğunu,
- Bu konuda alınacak tedbirlere ve belirlenen esaslara uymakla yükümlü olduğunu, belirtmiştir. (Md.3)

Çevreye ilişkin bir takım terimlerin tanımları yasanın 2.maddesiyle⁹ yapılmış olup, bu terimler aşağıdaki gibidir:

- ▶ **Çevre:** Canlıların yaşamları boyunca ilişkilerini sürdürdükleri ve karşılıklı olarak etkileşim içinde buldukları biyolojik, fiziksel, sosyal, ekonomik ve kültürel ortamı,
- ▶ **Çevre korunması:** Çevresel değerlerin ve ekolojik dengenin tahribini, bozulmasını ve yok olmasını önlemeye, mevcut bozulmaları gidermeye, çevreyi iyileştirmeye ve geliştirmeye, çevre kirliliğini önlemeye yönelik çalışmaların bütünü,
- ▶ **Çevre kirliliği:** Çevrede meydana gelen ve canlıların sağlığını, çevresel değerleri ve ekolojik dengeyi bozabilecek her türlü olumsuz etkiyi,
- ▶ **Sürdürülebilir çevre:** Gelecek kuşakların ihtiyaç duyacağı kaynakların varlığını ve kalitesini tehlikeye atmadan, hem bugünün hem de gelecek kuşakların çevresini oluşturan tüm çevresel değerlerin her alanda (sosyal, ekonomik, fizikî vb.) ıslahı, korunması ve geliştirilmesi sürecini,
- ▶ **Sürdürülebilir kalkınma:** Bugünkü ve gelecek kuşakların, sağlıklı bir çevrede yaşamasını güvence altına alan çevresel, ekonomik ve sosyal hedefler arasında denge kurulması esasına dayalı kalkınma ve gelişmeyi,
- ▶ **Alıcı ortam:** Hava, su, toprak ortamları ile bu ortamlarla ilişkili ekosistemleri,

⁸ R.G.18132.

⁹ İncelemeye konu yazıda tüm karam ve terimler Çevre Kanunu 2.maddede tanımlandığı şekliyle ve anlamıyla kullanılmıştır.

- ▶ **Doğal varlık:** Bütün bitki, hayvan, mikroorganizmalar ile bunların yaşama ortamlarını,
- ▶ **Doğal kaynak:** Hava, su, toprak ve doğada bulunan cansız varlıkları,
- ▶ **Kirleten:** Faaliyetleri sırasında veya sonrasında doğrudan veya dolaylı olarak çevre kirliliğine, ekolojik dengenin ve çevrenin bozulmasına neden olan gerçek ve tüzel kişileri,
- ▶ **Ekosistem:** Canlıların kendi aralarında ve cansız çevreleriyle ilişkilerini bir düzen içinde yürüttükleri biyolojik, fiziksel ve kimyasal sistemi,
- ▶ **Atık su:** Evsel, endüstriyel, tarımsal ve diğer kullanımlar sonucunda kirlenmiş veya özellikleri kısmen veya tamamen değişmiş suları,
- ▶ **Ekolojik denge:** İnsan ve diğer canlıların varlık ve gelişmelerini doğal yapılarına uygun bir şekilde sürdürebilmeleri için gerekli olan şartların bütünü,
- ▶ **Sulak alan:** Doğal veya yapay, devamlı veya geçici, suları durgun veya akıntılı, tatlı, acı veya tuzlu, denizlerin gelgit hareketlerinin çekilme devresinde altı metreyi geçmeyen derinlikleri kapsayan, başta su kuşları olmak üzere canlıların yaşama ortamı olarak önem taşıyan bütün sular, bataklık, sazlık ve turbiyeler¹⁰ ile bu alanların kıyı kenar çizgisinden itibaren kara tarafına doğru ekolojik açıdan sulak alan kalan yerleri,
- ▶ **Biyolojik çeşitlilik:** Ekosistemlerin, türlerin, genlerin ve bunlar arasındaki ilişkilerin tamamını,
- ▶ **Atık:** Herhangi bir faaliyet sonucunda oluşan, çevreye atılan veya bırakılan her türlü maddeyi,
- ▶ **Katı atık:** Üreticisi tarafından atılmak istenen ve toplumun huzuru ile özellikle çevrenin korunması bakımından, düzenli bir şekilde bertaraf edilmesi gereken katı atık maddeleri,
- ▶ **Evsel katı atık:** Tehlikeli ve zararlı atık kapsamına girmeyen konut, sanayi, işyeri, piknik alanları gibi yerlerden gelen katı atıkları,
- ▶ **Tehlikeli atık:** Fiziksel, kimyasal ve/veya biyolojik yönden olumsuz etki yaparak ekolojik denge ile insan ve diğer canlıların doğal yapılarının bozulmasına neden olan atıklar ve bu atıklarla kirlenmiş maddeleri,

¹⁰ Tamamen çürümüş ve toz haline gelmiş toprak.

- ▶ **Tehlikeli kimyasallar:** Fiziksel, kimyasal ve/veya biyolojik yönden olumsuz etki yaparak ekolojik denge ile insan ve diğer canlıların doğal yapılarının bozulmasına neden olan her türlü kimyasal madde ve ürünleri,
- ▶ **Kirli balast¹¹:** Duran veya seyir halindeki tankerden, gemiden veya diğer deniz araçlarından su üzerine bırakıldığında; su üstünde veya bitişik sahil hattında petrol, petrol türevi veya yağ izlerinin görülmesine neden olan veya su üstünde ya da su altında renk değişikliği oluşturan veya askıda katı madde/emülsiyon halinde maddelerin birikmesine yol açan balast suyunu,
- ▶ **Çevre yönetimi:** İdarî, teknik, hukukî, politik, ekonomik, sosyal ve kültürel araçları kullanarak doğal ve yapay çevre unsurlarının sürdürülebilir kullanımını ve gelişmesini sağlamak üzere yerel, bölgesel, ulusal ve küresel düzeyde belirlenen politika ve stratejilerin uygulanmasını,
- ▶ **Hassas alan:** Ötrofikasyon¹² riski yüksek olan ve Bakanlıkça belirlenecek kıyı ve iç su alanlarını,
- ▶ **Koku:** İnsanda koku alma duygusunu harekete geçiren ve kokunun algılanmasına neden olan uçucu maddelerin yarattığı etkiyi,
- ▶ **Hava kalitesi:** İnsan ve çevresi üzerine etki eden hava kirliliğinin göstergesi olan, çevre havasında mevcut hava kirleticilerin artan miktarıyla azalan kalitelerini, ifade etmektedir.

Çevre Kanunu'nun da 26.04.2006 günlü, 5491 sayılı Yasayla bir takım değişiklikler yapılmış olup, bu değişikliklerle Çevre Hukukuna ilişkin uluslararası düzenlemelerle paralellik sağlamak amaçlanmaktadır.

2006 tarihli düzenlemelerle, BM. Belgelerinde belirtilen “sürdürülebilir kalkınma”, “sürdürülebilir çevre” gibi kavramlar mevzuatımızda yer almıştır.

Bu değişikliklerden “Çevrenin Korunması” başlığı altında düzenlenen 9.maddesindeki değişiklik özellikle 1992 tarihli Rio-Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesiyle birlikte ele alınması, maddeye ayrı bir önem kazandırmaktadır. Biyolojik çeşitliliği belirlerken akademik ve sivil toplum örgütlerinin de görüşlerinin alınmasına ilişkin yapılan düzenleme, akademik ve sivil örgütlerin ciddi olarak örgütlenmesini ve strateji tespitini kaçınılmaz hale

¹¹ Safra.

¹² Atıklarla gelen aşırı besin maddelerinin vejetasyonu uyarmasıyla göllerin çözünmüş oksijen yokluğu sonucunda ölmesine kadar gidebilen yaşlanma süreci.
www.cevre.terimleri.com/Otrofikasyon.html (Erişim Tarihi: 03.03.2008)

getirmektedir.¹³

Çevre Kanunu'nun 30.maddesinde yapılan değişikliğin, çevre hakkı ve çevre hakkının korunmasına ilişkin en önemli değişikliklerden biri olduğunu söylemek mümkündür.

Zira bu değişiklikle “Çevreyi kirleten veya bozan bir faaliyetten zarar gören veya haberdar olan herkes ilgili mercilere başvurarak faaliyetle ilgili gerekli önlemlerin alınmasını veya faaliyetin durdurulmasını isteyebilme” hakkı tanınmıştır.

Yine herkesin, 09.10.2003 tarihli ve 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu kapsamında çevreye ilişkin bilgilere ulaşma hakkına sahip olduğu belirtilmiştir.

Bu madde ile herkes, çevre hakkını etkin bir şekilde kullanabilmekte, çevre hakkının kullanılması sırasında görevlerini gereği gibi yerine getirmeyen kişi ve kurumları hem ceza, hem de idari olarak denetleme imkânına kavuşmaktadır.

Ancak kanaatimizce, yasal değişiklik olmasaydı dahi, anayasal haklardan biri olan “sağlıklı bir çevrede yaşamaya hakkı”nın etkin bir şekilde kullanılabilmesi mümkündür.

Kamu yararı gereği, herkes, çevreye ilişkin ihlallerde, ilgili makamlara müracaat edebilme hakkının var olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Uygulamada da, çevrenin korunabilmesi için pek çok sivil toplum örgütünün, kişilerin ve meslek odalarının hukuk mücadelesinde taraf olduğunu, mahkemelerce bu örgütlerin taraf sıfatının kabul edildiği görülmektedir.

Böyle bir düzenleme, doğabilecek tereddütlerin giderilmesi açısından faydalı olmuştur, denilebilir.

b- Türk Medeni Kanunu (TMK.) Açısından Çevre Hakkı

Türk Medeni Kanunu'nun bazı hükümleri de açık lafzıyla olmasa da, amaç ve kapsam bakımından çevre hakkı ve çevrenin korunması amacını içermektedir.¹⁴

Bu nedenle TMK.da çevre açısından birincil kaynak olma özelliğini taşımaktadır.

4721 sayılı TMK.nın bu hükümleri, her ne kadar mülkiyet hukuku kapsamında

¹³ ÖZKAN, Noyan; Yeni Çevre Kanunu- Bir Adım İleri, İki adım Geri.
www.rightsagenda.org/dosyalar/dokuman/guncel_hukuk_cevre_kanunu_makale_www.rightsagenda.org.doc
(Erişim Tarihi: 28.02.2008)

¹⁴ ERTAŞ, Şeref; Çevre Hukuku, D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları-No:78, İzmir-1997, s:48.

hükümler olarak anlaşılrsa da, bu düzenlemeler mülkiyetin kapsamında olan bitki, hayvan, toprak, orman ve suyun vs. kullanımına ilişkin düzenlemeler içermektedir.

Bu kapsam da sadece maddeler zikredilecek olup, maddelerin ayrıntılı incelemesi yapılmayacaktır.

- **TMK. Md. 708-** yararlanmaya elverişli yeni arazi oluşması halinde bu arazinin devlete ait olduğu düzenlenmiştir.
- **TMK. Md. 715-**Sahipsiz yerler ile yararı kamuya ait mallar, Devletin hüküm ve tasarrufu altındadır.

Aksi ispatlanmadıkça, yararı kamuya ait sular ile kayalar, tepeler, dağlar, buzullar gibi tarıma elverişli olmayan yerler ve bunlardan çıkan kaynaklar, kimsenin mülkiyetinde değildir ve hiçbir şekilde özel mülkiyete konu olamaz. Sahipsiz yerler ile yararı kamuya ait malların kazanılması, bakımı, korunması, işletilmesi ve kullanılması özel kanun hükümlerine tabidir.

- **TMK. Md. 740 -** Komşunun arazisine taşarak zarar veren dal ve kökler, onun istemi üzerine uygun bir süre içinde kaldırılmazsa, komşu bu dal ve kökleri kesip kendi mülkiyetine geçirebilir.

Ekilmiş veya üzerine yapı yapılmış arazisine dalların taşmasına katlanan komşu, bu dallarda yetişen meyveleri toplama hakkına sahip olur.

Komşu ormanlar hakkında bu hükümler uygulanmaz.

- **TMK. Md. 741 -** Komşu taşınmaz maliklerinin bitki dikerken uymak zorunda oldukları kurallar özel kanunlarla belirlenir.
- **TMK. Md. 742 -** Taşınmaz maliki, üst taraftaki araziden kendi arazisine doğal olarak akan suların ve özellikle yağmur, kar ve tutulmamış kaynak sularının akışına katlanmak zorundadır.

Komşulardan hiçbiri bu suların akışını diğerinin zararına değiştiremez.

Üstteki arazi maliki, alt taraftaki taşınmaza gerekli olan suyu, ancak kendi taşınmazı için zorunlu olduğu ölçüde tutabilir.

- **TMK. Md. 743 -** Bir arazinin suyu öteden beri alt taraftaki araziye doğal bir şekilde akmakta ise, alt taraftaki arazi maliki, üst taraftaki araziden fazla suyun boşaltılması sırasında da bu suları tazminat isteme hakkı olmaksızın kabul etmek zorundadır.

Alt taraftaki arazi maliki boşaltma dolayısıyla akan sulardan zarar görmekte ise,

gideri üstteki arazi malikine ait olmak üzere, kendi arazisinde yapılacak mecrayla suyun akıtılmasını isteyebilir.

Bataklıkların kurutulması hakkındaki özel kanun hükümleri saklıdır.

- **TMK. Md. 744** - Her taşınmaz maliki, uğrayacağı zararın tamamının önceden ödenmesi koşuluyla, su yolu, kurutma kanalı, gaz ve benzerlerine ait boruların, elektrik hat ve kablolarının, başka yerden geçirilmesi olanaksız veya aşırı ölçüde masraflı olduğu takdirde, kendi arazisinin altından veya üstünden geçirilmesine katlanmakla yükümlüdür.

Mecra geçirilmesinin kamulaştırma kurallarına bağlı olması halinde, bu Kanunun mecralara ilişkin komşuluk hükümleri uygulanmaz.

Mecrayı geçirme hakkı, hak sahibinin istemi üzerine ve giderleri ödemesi koşuluyla tapu kütüğüne tescil edilir.

- **TMK. Md. 745** - Yükümlü taşınmaz maliki, kendi menfaatinin hakkaniyete uygun bir biçimde gözetilmesini isteyebilir.

Arazinin üzerinden geçecek mecralarda olağanüstü durumlar varsa malik, bu mecraların üzerinden geçirileceği arazi parçasının uygun bir kısmının, zararını tam olarak karşılayacak bir bedelle satın alınmasını isteyebilir.

- **TMK. Md. 746** - Durum değişirse, yükümlü taşınmaz maliki, mecranın kendi yararına olarak başka bir yere nakledilmesini isteyebilir.

Yer değiştirme giderleri, kural olarak mecra hakkı sahibine aittir.

Özel urumlar haklı gösterdiği takdirde, taşınmaz maliki de giderlerin uygun bir kısmına katılmakla yükümlü tutulabilir.

- **TMK. Md. 747** - Taşınmazından genel yola çıkmak için yeterli geçidi bulunmayan malik, tam bir bedel karşılığında bir geçit hakkı tanınmasını komşularından isteyebilir.

Bu hak, ilk önce kendisinden bu geçidin istenmesi önceki mülkiyet ve yol durumuna göre en uygun düşen komşuya karşı ve daha sonra bundan en az zarar görecektik olana karşı kullanılır.

Zorunlu geçit iki tarafın menfaati gözetilerek belirlenir.

- **TMK. Md. 748** - Taşınmaz malikinin taşınmazını işletme veya iyileştirme ya da taşınmazı üzerinde yapı yapma amacıyla komşu taşınmaza geçici olarak girme hakkı ile tarla yolu, hayvan sulama yolu, kış geçidi, tomruk kaydırma yolu ve oluştu

ve bunlara benzer diğler geçitler özel kanun hükümlerine tabidir.

Özel kanun hükmü yoksa yerel adet uygulanır.

Doğrudan doğruya kanundan kaynaklanan geçit hakları, tapu kütüğüne tescil edilmeksizin doğar. Ancak, bunlardan sürekli nitelikte olanlar beyanlar sütununda gösterilir.

- **TMK. Md. 751** - Yetkili makamlar tarafından bitki örtüsünü korumak amacıyla yasaklanmadıkça, herkes başkasının orman ve merasına girebilir ve oralarda yetişen yabancı meyve, mantar ve benzeri şeyleri, yerel adetlerin izin verdiği ölçüde toplayıp alabilir.

Avlanmak ve balık tutmak için başkasının arazisine girme, özel kanun hükümlerine tabidir.

- **TMK. Md. 752** - Su, rüzgâr, çığ veya diğler doğal güçlerin etkisiyle ya da rastlantı sonucunda başkasının arazisine sürüklenen veya düşen şeyler ile buraya giren büyük ve küçükbaş hayvan, arı oğulu, kanatlı hayvan ve balık gibi hayvanların hak sahipleri tarafından aranıp alınmasına, arazi maliki izin vermek zorundadır.

Arazi maliki, bu yüzden uğradığı zararın denkleştirilmesini istemek ve denkleştirme bedeli kendisine ödeninceye kadar o şeyleri hapsetmek hakkına sahiptir.

- **TMK Md. 754** - Taşınmaz mülkiyeti hakkının kamu yararı için kısıtlanması, özellikle yapı, yangın, doğal afetler ve sağlıkla ilgili kolluk hizmetlerine; orman ve yollara, deniz ve göl kıyılarındaki ana ve tali yollara sınır işaretleri ve nirengi noktaları konulmasına; toprağın iyileştirilmesine veya bölünmesine, tarım topraklarının veya yapıya özgü arsaların birleştirilmesine; eski eserler, doğal güzellikler, manzaralar, seyirlik noktaları ve ender doğa anıtları ile içmeler, ılıcalar, maden ve kaynak sularının korunmasına ilişkin mülkiyet kısıtlamaları, özel kanun hükümlerine tabidir.

- **TMK. Md. 755** - Suyollarını düzeltme, sulama, bataklık yerlerini kurutma, yol açma, orman yetiştirme, arazileri toplulaştırma gibi iyileştirme işleri, ancak ilgili maliklerin ortak girişimleriyle yapılabilecekse, arazinin yarısından fazlasına sahip bulunmak koşuluyla maliklerin üçte ikisinin bu yolda karar vermeleri gerekir. Diğler malikler de bu karara uymak zorundadır. Alınan karar, tapu kütüğünün beyanlar sütununda gösterilir.

Bu konulara ilişkin özel kanun hükümleri saklıdır.

- **TMK. Md. 756** - Kaynaklar, arazinin bütünleyici parçası olup, bunların mülkiyeti

ancak kaynadıkları arazinin mülkiyeti ile birlikte kazanılabilir.

Başkasının arazisinde bulunan kaynaklar üzerindeki hak, bir irtifak hakkı olarak tapu kütüğüne tescil ile kurulur.

Yeraltı suları, kamu yararına ait sularandır. Arza malik olmak, onun altındaki yeraltı sularına da malik olmak sonucunu doğurmaz.

Arazi maliklerinin yeraltı sularından yararlanma biçimi ve ölçüsüne ilişkin özel kanun hükümleri saklıdır.

- **TMK. Md. 757** - Önemli ölçüde yararlanılan veya yararlanmak amacıyla suyu biriktirilen kaynakları veya kuyuları kazı, yapı veya benzeri faaliyetler yüzünden kısmen olsun keserek ya da kirleterek malikine veya onda hak sahibi olana zarar veren kimse, bu zararı gidermekle yükümlüdür.

Zarar kasten veya ihmal yoluyla verilmemişse ya da zarar görenin de kusuru varsa hâkim, tazminatın gerekip gerekmediğini, gerekiyorsa miktar ve türünü takdir eder.

- **TMK. Md. 758** - Bir taşınmazda oturmak, onu işletmek veya bir yerin içme ya da kullanma suyunu sağlamak için gerekli olan kaynaklar kesilir ve kirletilirse, kaynağın olabildiği ölçüde eski duruma getirilmesi istenebilir.

Bunlar dışında eski duruma getirme, ancak özel haller haklı gösterdiği takdirde istenebilir.

- **TMK. Md. 759** - Değişik maliklere ait komşu kaynaklar, ortak bir ana kaynaktan beslenmekte ise maliklerden her biri, bu kaynakların birlikte tutulmasını ve suyun hak sahiplerine o zamana kadarki yararlanmaları oranında dağıtılmasını isteyebilir.

Hak sahipleri, ortak tesis masraflarını yararlanmaları oranında üstlenirler.

Birinin karşı çıkması halinde, hak sahiplerinden her biri, diğer kaynaklardaki su azalacak olsa bile, kendi kaynağındaki suyun tutulup akıtılması için gerekli işleri yapabilir ve kendi kaynağına gelen suyun miktarı bu işler sonunda çoğaldığı takdirde, ancak bu çoğalma oranında bir bedel vermekle yükümlü olur.

- **TMK. Md. 760** - Özel mülkiyete tabi arazide bulunan kaynak, kuyu veya derelerden komşuların ve diğer kişilerin su içme, su alma veya hayvan sulama ya da benzer yollarla yararlanmaları özel kanun hükümlerine tabidir. Özel kanun hükmü yoksa yerel adet uygulanır.

- **Madde 761** - Evi, arazisi veya işletmesi için gerekli sudan yoksun olup, bunu aşırı

zahmet ve gidere katlanmaksızın başka yoldan sağlayamayan taşınmaz maliki, komşusundan, onun ihtiyacından fazla olan suyu tam bir bedel karşılığında almasını sağlayacak bir irtifak kurulmasını isteyebilir.

Zorunlu su irtifakının kurulmasında öncelikle kaynak sahibinin menfaati gözetilir.

Durum değişirse, kurulmuş irtifak hakkının değiştirilmesi veya kaldırılması istenebilir.

- **TMK. Md. 768** - Tutulan av hayvanları, yeniden serbest kalır ve sahipleri onları gecikmeksizin ve ara vermeksizin aramaz ve tekrar tutmak için uğraşmazsa, sahipsiz duruma gelirler.

Ehlileştirilmiş hayvanlar tekrar vahşileşir ve sahiplerine dönmezlerse, sahipsiz duruma gelirler.

Arı oğulu başkasının taşınmazına uçmuş olmakla sahipsiz duruma gelmez.

c-Borçlar Kanunu (BK.) Açısından Çevre Hakkı

Medeni Kanun açısından yapılan açıklamaların aynen Borçlar Kanunu açısından da söylemek mümkündür.

BK.nu çevre hukuku açısından birincil kaynak yapan durum, bazı madde kapsamının çevreyi doğrudan etkileyecek nitelik taşıması nedeniyledir.

Aşağıda belirtilen kanun hükümleri özellikle çevreye verilen zararların tazmini açısından önem taşımaktadır.

- **BK. Md. 41-** Gerek kasten gerek ihmal ve teseyyüp yahut tedbirsizlik ile haksız bir surette diğer kimseye bir zarar ıka eden şahıs, o zararın tazminine mecburdur.
- **BK. Md. 55** - Başkalarını istihdam eden kimse, maiyetinde istihdam ettiği kimselerin ve amelesinin hizmetlerini ifa ettikleri esnada yaptıkları zarardan mesuldür. Şu kadar ki böyle bir zararın vuku bulmaması için hal ve maslahatın icap ettiği bütün dikkat ve itinada bulunduğunu yahut dikkat ve itinada bulunmuş olsa bile zararın vukuuna mani olamayacağını ispat ederse mesul olmaz.

İstihdam eden kimsenin, zamin¹⁵ olduğu şey ile zararı ıka eden şahsa karşı rücu hakkı vardır.

¹⁵ Tazmin eden. Kefil olan.

- **BK. Md. 56** - Bir hayvan tarafından yapılan zararı o hayvan kimin idaresinde ise o kimse hal ve maslahatın icap ettiği bütün dikkat ve itinaı yaptığını yahut bu dikkat ve itinada bulunmuş olsa bile zararın vukuuna mani olamayacağını ispat etmedikçe tazmine mecburdur.

Bu surette eğer hayvan diğeri bir şahıs yahut diğeri bir şahsa ait olan hayvan tarafından ürkütölmüş olur ise bu kimse onlara rücu edebilir.

- **BK. Md. 59** - Bir binadan yahut diğeri bir şahsın imal ettiği şeylerden dolayı zuhura gelecek bir zarara maruz olan kimsenin, tehlikeyi bertaraf etmek için, lazım gelen tedbirlere tevessül etmesini malikten talep etmeğe hakkı vardır. Şahısların ve malların vikayesine¹⁶ dair olan zabıta nizamları bakidir.

c-Milli Parklar Kanunu Açısından Çevre Hakkı

09.08.1983 tarihinde kabul edilen 2873 sayılı Milli Parklar Kanunu 11.08.1983 tarihinde resmi gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

Kanunun yurdumuzdaki milli ve milletlerarası düzeyde değerlere sahip milli park¹⁷, tabiat parkı¹⁸, tabiat anıtı¹⁹ ve tabiatı koruma alanlarının²⁰ seçilip belirlenmesine, özellik ve karakterleri bozulmadan korunmasına, geliştirilmesine ve yönetilmesine ilişkin esasları düzenlemektedir.

Yasanın kapsamına giren yerlerde yasaklanan faaliyetler 14.maddede düzenlenmiş olup, maddeye göre:

- a. Tabii ve ekolojik denge²¹ ve tabii ekosistem²² değeri bozulamaz,
- b. Yaban hayatı tahrip edilemez,
- c. Bu sahaların özelliklerinin kaybolmasına veya değiştirilmesine sebep olan veya

¹⁶ Koruma.

¹⁷ Milli park; bilimsel ve estetik bakımından, milli ve milletlerarası ender bulunan tabii ve kültürel kaynak değerleri ile koruma, dinlenme ve turizm alanlarına sahip tabiat parçaları.

¹⁸ Tabiat parkları; bitki örtüsü ve yaban hayatı özelliğine sahip, manzara bütünlüğü içinde halkın dinlenme ve eğlenmesine uygun tabiat parçaları.

¹⁹ Tabiat anıtı; tabiat ve tabiat olaylarının meydana getirdiği özelliklere ve bilimsel değere sahip ve milli park esasları dâhilinde korunan tabiat parçaları.

²⁰) Tabiatı koruma alanı; bilim ve eğitim bakımından önem taşıyan nadir, tehlikeye maruz veya kaybolmaya yüz tutmuş ekosistemler, türler ve tabii olayların meydana getirdiği seçkin örnekleri ihtiva eden ve mutlak korunması gerekli olup sadece bilim ve eğitim amaçlarıyla kullanılmak üzere ayrılmış tabiat parçaları.

²¹ Çevre dengesi.

²² Canlıların yaşam dünyası.

- olabilecek her türlü müdahaleler ile toprak, su ve hava kirlenmesi ve benzeri çevre sorunları yaratacak iş ve işlemler yapılamaz,
- d. Tabii dengeyi bozacak her türlü orman ürünleri üretimi, avlanma ve otlatma yapılamaz,
- e. Onaylanmış planlarda belirtilen yapı ve tesisler ve Genelkurmay Başkanlığınca ihtiyaç duyulacak savunma sistemi için gerekli tesisler dışında kamu yararı açısından vazgeçilmez ve kesin bir zorunluluk bulunmadıkça her ne suretle olursa olsun hiçbir yapı ve tesis kurulamaz ve işletilemez veya bu alanlarda var olan yerleşim sahaları dışında iskân yapılamaz.

d- Çevre Ve Orman Bakanlığı Teşkilatı Ve Görevleri Hakkında Kanun

01.05.2003 tarihinde kabul edilen 4856 sayılı yasa, 08.05.2003 tarihinde resmi gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

Yasanın 1.maddesinde yasanın çıkarılış amacı belirlenmiştir.

Yasaya göre Çevre ve Orman Bakanlığı kurulmasının amaç ve nedenleri 1.maddede:

- Çevrenin korunması ve iyileştirilmesi,
- Kırsal ve kentsel alanda arazinin ve doğal kaynakların en uygun ve verimli şekilde kullanılması ve korunması,
- Ülkenin doğal bitki ve hayvan varlığı ile doğal zenginliklerinin korunması, geliştirilmesi,
- Her türlü çevre kirliliğinin önlenmesi ile ormanların korunması, geliştirilmesi ve orman alanlarının genişletilmesi,
- Ormanların içinde ve bitişiğinde yaşayan köylülerin kalkındırılması ve bunun için gerekli tedbirlerin alınması,
- Orman ürünlerine olan ihtiyacın karşılanması ve orman ürünleri sanayinin geliştirilmesi, olarak belirlenmiştir.

Bu amaca ulaşmak amacıyla da 2.maddesinde Çevre ve Orman Bakanlığının görevleri sayılmıştır. Bu görevler:

a) Çevrenin korunması, kirliliğinin önlenmesi ve iyileştirilmesi için prensip ve politikalar tespit etmek, programlar hazırlamak; bu çerçevede, araştırmalar ve projeler

yapmak, yaptırmak, bunların uygulama esaslarını tespit etmek, uygulanmasını sağlayacak tedbirleri almak,

b) Çevrenin korunması ve kirliliğinin önlenmesi amacıyla ülke şartlarına uygun olan teknolojiyi belirlemek, bu maksatla kurulacak tesislerin vasıflarını tespit etmek,

c) Ülke şartlarına uygun olan çevre standartlarını Türk Standartları Enstitüsü ile birlikte belirlemek, uygulamak ve uygulanmasını sağlamak,

d) Atık ve yakıtlar ile ekolojik dengeyi bozan, havada, suda ve toprakta kalıcı özellik gösteren kirleticilerin çevreye zarar vermeyecek şekilde bertaraf edilmesi için denetimler yapmak; ülke genelinde tüm uygulayıcı kurum ve kuruluşların bu konudaki taleplerini değerlendirerek sonuçlandırmak; ülkenin atık yönetimi politikasını belirlemek ve bu konuda gerekli tedbirleri almak; tehlikeli hallerde veya gerekli durumlarda faaliyetlerin durdurulması ile ilgili usul ve esasları yönetmelikle belirlemek,

e) Çevrenin korunması ve kirliliğinin önlenmesi için çevre standartları ve ekolojik kriterler esas olmak üzere her türlü analizi, ölçüm ve kontrolleri gerçekleştirmek amacıyla laboratuvar kurmak, kurdurmak ve denetimlerini yapmak veya mevcut kamu kurum ve kuruluşlarının laboratuvarlarından yararlanmak,

f) Ülkedeki kirlenme konuları ile kirlenmenin mevcut olduğu veya olması muhtemel bölgeleri ve sektörleri tespit etmek ve izlemek, bu problemlerin teknik, idari ve finansman bakımından çözümünü sağlayan kaynağın bulunmasıyla ilgili çalışmaları yönetmek veya yönlendirmek,

g) Sürdürülebilir kalkınma ilkesi çerçevesinde, çevreye olumsuz etki yapabilecek her türlü plân, program ve projenin, fayda ve maliyetleriyle çevresel olguların ortak bir çerçeve içinde değerlendirilmesini gerçekleştirecek çevresel etki değerlendirmesi ve stratejik çevresel değerlendirme çalışmasının yapılmasını sağlamak, bu çalışmaları denetlemek ve izlemek,

h) Dengeli ve sürekli kalkınma amacına uygun olarak ekonomik kararlarla ekolojik kararların bir arada düşünülmesine imkân veren rasyonel doğal kaynak kullanımını sağlamak üzere, kalkınma plânları ve bölge plânları temel alınarak çevre düzeni plânlarını hazırlamak veya hazırlatmak, onaylamak, uygulanmasını sağlamak,

ı) Hayvanların korunmasına yönelik çalışmaları, ilgili bakanlık, kurum ve kuruluşların işbirliği ile yapmak, yaptırmak, bu konuda yürütülen faaliyetleri desteklemek, denetlemek ve denetlenmesini sağlamak,

i) Çevre konusunda görev verilmiş olan özel kuruluşlar ile kamu kurum ve kuruluşları arasında işbirliği ve koordinasyonu sağlamak; bu konuda faaliyette bulunan gönüllü kuruluşları yönlendirmek, desteklemek ve bakanlıklar arası işbirliği esaslarını yönetmelikle belirlemek,

j) Çevreye olumsuz etkileri olan her türlü faaliyeti ülke bütününde izlemek ve denetlemek,

k) Çevre uygulamalarına etkinlik kazandırmak için başta mahalli idareler olmak üzere, sürekli bir eğitim programı uygulamak, bu amaçla yapılan eğitim faaliyetlerini izlemek, desteklemek, yönlendirmek, çevre bilincini geliştirmek ve çevre problemleri konusunda kamuoyu araştırmaları yapmak,

l) Çevre ve orman konularında uluslararası düzeyde sürdürülen çalışmaların izlenmesi ve bunlara katkıda bulunulması amacıyla ulusal düzeyde yapılan hazırlıkları ilgili kuruluşlarla işbirliği halinde yürütmek ve bu çalışmalara Türkiye'nin iştirakine ilişkin koordinasyonun sağlanmasına, uluslararası ilişkilerin yürütülmesi ile ilgili mevzuat çerçevesinde yardımcı olmak,

m) Ormanların korunması, imarı ve ıslahı ile bakımını sağlamak,

n) Orman sınırlandırılması ve kadastrounu yapmak, vasıf tayini ile Devlet ormanlarına ilişkin kamu yararına irtifak hakkı tesisi ve iznine ait işleri yürütmek,

o) Orman sınırları içerisinde ve yeniden orman rejimine alınacak yerlerde genel ağaçlandırma plânı düzenlemek, bu plânın gerektirdiği etüt ve proje işleri ile ağaçlandırmaları yapmak veya yaptırmak,

ö) Erozyonu önleyici her türlü tedbiri almak.

p) Devlet ormanları içindeki otlak, yaylak ve kışlakları özel mevzuatına göre ıslah etmek, otlatma amenajman plânlarını yapmak veya yaptırmak,

r) Ağaçlandırma yapmak, devamlı ve geçici fidanlıklar kurmak, özel ağaçlandırma yapmak ve fidanlık tesis etmek isteyen gerçek ve tüzel kişileri desteklemek,

s) Devlet ormanları ile tüzel kişiliği haiz kamu kurumlarına ve özel ormanlara ait amenajman plânlarını yapmak veya yaptırmak,

ş) Devlet ormanları içinde ve bitişiğinde oturan köylülerin sosyal ve ekonomik gelişmelerini sağlamak maksadıyla bunları her türlü kredi ve yardım kaynaklarıyla desteklemek, orman-halk ilişkilerini geliştirmek ve bu konuda her türlü tedbiri almak,

t) Başka yerlere nakledilecek orman köylülerinin bıraktıkları taşınmazların kamulaştırılmasını sağlamak ve buraları ağaçlandırmak,

u) Yurtiçi odun hammadde ihtiyacını karşılamak, odun ve odun dışı orman ürünlerinin ithalat ve ihracatına ilişkin esasları belirlemek, gerektiğinde tohum, fidan ve üretimle ilgili maddeleri ithal ve ihraç etmek,

v) Millî parklar, tabiat parkları, tabiat anıtları, tabiatı koruma alanları ve orman içi mesire yerleri ile biyolojik çeşitliliğin, av ve yaban hayatı alanlarının tespiti, yönetimi, korunması, geliştirilmesi, işletilmesi ve işlettilmesini sağlamak,

y) Bakanlığın çalışma alanına giren hizmetlere ilişkin olarak, araştırma birimleri ve eğitim merkezleri açmak, yurt içinde ve dışında gerekli personeli yetiştirmek, her çeşit uygulamalı araştırmalarla eğitim, yayın ve yayım çalışmaları yapmak, yaptırmak, dokümantasyon ve tanıtma faaliyetlerinde bulunmak, olarak sayılmıştır.

e-Çevre Hakkı Açısından Sair Kanunlar

Pek çok yasa, çevre ve çevrenin etkilenmesini sağlaması neticesini doğuran hükümler içermekte olup, bunlar aşağıda sayılmaya çalışılmıştır:

- 3621 sayılı Kıyı Kanunu,
- 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu,
- 3194 sayılı İmar Kanunu,
- 5393 sayılı Belediye Kanunu,
- 2634 sayılı Turizmi Teşvik Kanunu,
- 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu,
- 6831 sayılı Orman Kanunu,
- 167 sayılı Yeraltı Suları Hakkında Kanun,
- 1380 sayılı Su Ürünleri Kanunu,
- 4915 sayılı Kara Avcılığı Kanunu,
- 5403 sayılı Toprak ve Arazi Kullanım Kanunu,
- 2690 sayılı Atom Enerjisi Kurumu Kanunu,
- 6968 sayılı Zirai Mücadele ve Karantina Kanunu,
- 3573 sayılı Zeytinciliğin Islahı ve Yabancılarının Aşılattırılması Hakkında Kanun,

- 6777 sayılı Zeytinciliğin Islahı ve Yabanilerinin Aşılattırılması Hakkındaki 3573 sayılı Kanunun Sakız ve Nevileriyle, Harnupluklara da Teşmili Hakkında Kanun,
- 4207 sayılı Tütün Mamullerinin Zararlarının Önlenmesine Dair Kanun,
- 4631 sayılı Hayvan Islahı Kanunu,
- 5199 sayılı Hayvanları Koruma Kanunu.

V- ULUSLARARASI SÖZLEŞMELER VE KONFERANSLARDA ÇEVRE

Birleşmiş Milletler, çevre, nüfus artışı, gelir dengesizliği, doğal kaynakların tüketilmesi gibi tüm dünyayı etkileyen konularda konferanslar düzenlemekte ve tüm dünyayı ilgilendiren bu konularda küresel söylem ve davranışlar yaratmaya çalışmaktadır. Bu konferanslar insanlığın karşılaştığı en büyük sorunları çözümlenmeyi ve bu sorunların çözümüne ilişkin stratejileri oluşturmayı hedeflemektedir.²³

BM. tarafından düzenlenen ve BM. Genel Kurulu tarafından desteklenen bu konferanslara;

- 191 üye devletin temsilcileri,
- Uluslararası ve devletlerarası örgütler,
- Sivil Toplum Kuruluşları, katılmaktadır.

Küresel Çevre ve Kalkınma Politikalarının oluşturulmasında yalnızca hükümetlere söz hakkı tanınmanın çözüm olmaması nedeniyle, ilk kez 1992 yılındaki bir konferansta sivil hareketlere de yer verilmiş, bu şekilde küresel uzlaşma sağlanmaya çalışılmıştır. Sivil örgütler halen, BM. deki bu konferanslardaki 9 paydaştan biri olarak etkili faaliyetlerde bulunmaktadır.²⁴

1-BM. 1. Çevre Konferansı²⁵ (1972)

“Stockholm Konferansı” adıyla da anılmakta olan bu konferans, küresel ölçekte ilk çevre konulu konferans olması nedeniyle özel bir önem taşımaktadır ve 113 ülke konferansa katılmıştır.²⁶

²³ Youth For Habitat- Türkiye: IV. Bölüm-Birleşmiş Milletler Zirveleri.
www.youthforhab.org.tr/tr/kaynaklar/içerikler/bm/bm-04.html (Erişim Tarihi:26.02.2008)

²⁴ Youth For Habitat.

²⁵ BM.İnsan Çevresi Konferansı.

²⁶ Youth For Habitat.

Bu konferansla alınan kararlar STOCKHOLM DEKLARASYONU (Bildirgesi) olarak yayımlanmış, “tek bir dünya var” sloganıyla, 5 Haziran’ın Dünya Çevre Günü olarak kutlanması ve BM. Çevre Programı’nın kurulması kararı alınmıştır.²⁷

Deklarasyonun 1.maddesinde çevre hakkının en temel hak olduğu belirtilmiş ve gelecek nesiller için çevreyi korumanın bir yükümlülük olduğu belirtilmiştir.

Çevreyi koruma görevi, sözleşme ile eşitlik temelinde devletlere verilmiş bir yükümlülük olup, devletler çevreyle bağlantılı olan hallerde uluslararası işbirliği yapmak, çevre zararlarından doğan borç ve tazminatlar yönünden haklarını geliştirmek, çevrenin korunması yönünden uluslararası kuruluşların koordinasyonu, etkinliğini ve dinamikliğini sağlamak borcu altındadırlar.

2--BM. İnsan Yerleşimleri Konferansı-HABİTAT 1 (1976)

Özellikle gelişmekte olan ülkelerin karşılaştıkları kentleşme ve konut sorunlarına çözüm için uluslararası çözüm ve işbirliği amacı ile toplanan konferans ile BM. İnsan Yerleşimleri Merkezi-Habitat (1978) kurulmuştur.²⁸

3-Dünya Çocuk Zirvesi (20-30 Eylül 1990)

UNİCEF²⁹ tarafından düzenlenen bu zirveye 71 ülke ve hükümet iştirak etmiş, zirve sonunda çocukların korunması, kalkınması ve hayatlarını devam ettirmeleri için Dünya Deklarasyonu ve Çocuk Hakları Konvansiyonu oluşturulmuştur. Zirvede “2000 yılı çocuklar için sağlık, gıda, eğitim ve temiz suya ulaşım yılı” olarak belirlenmiştir.³⁰

Türkiye 1990 yılında Çocuk Hakları Konvansiyonu’nu (Çocuk Hakları Sözleşmesi) imzalamış ve 1994 yılında da onaylayarak yürürlüğe sokmuştur.

Anlaşma ile birlikte Türkiye çocukların korunması için birlikte ulusal bir eylem planı oluşturmuştur.

Konvansiyonunun 24/c maddesiyle taraf devletler, “Bütün toplum kesimlerinin özellikle ana babalar ve çocukların, çocuk sağlığı ve beslenmesi, anne sütü ile beslenmenin

²⁷ Youth For Habitat.

²⁸ ÇAMUR/VAİZOĞLU s:299.

²⁹ BM. Çocuklara Yardım fonu.

³⁰ Youth For Habitat.

yararları, toplum ve çevre sağlığı ve kazaların önlenmesi konusunda temel bilgileri elde etmeleri ve bu bilgileri kullanmalarına yardımcı olunması” konusunda yükümlülük üstlenmişlerdir.

Konvansiyonun 29.maddesiyle ise taraf devletler, kültürel ve fiziki çevre ile bağlantılı olarak, çocuğun eğitilmesinde:

- İnsan haklarına ve temel özgürlüklere, Birleşmiş Milletler Antlaşmasında benimsenen ilkelere saygısının geliştirilmesi,
- Çocuğun ana-babasına, kültürel kimliğine, dil ve değerlerine, çocuğun yaşadığı veya geldiği menşe ülkenin ulusal değerlerine ve kendisinininkinden farklı uygarlıklara saygısının geliştirilmesini,
- Çocuğun, anlayışı, barış, hoşgörü, cinsler arası eşitlik ve ister etnik, ister ulusal, ister dini gruplardan, isterse yerli halktan olsun, tüm insanlar arasında dostluk ruhuyla, özgür bir toplumda, yaşantıyı, sorumlulukla üstlenecek şekilde hazırlanması
- Doğal çevreye saygısının geliştirilmesi, ilkelerine uygun davranacaklarını kabul ve taahhüt etmişlerdir.

4-BM. Çevre ve Kalkınma Konferansı Dünya Zirvesi (Mayıs 1992)

Rio de Janeiro’da yapılması nedeniyle Rio Konferansı ya da Yeryüzü Zirvesi adı ile de anılan bu konferansta çevreyle ilgili yeni kriterler oluşturulmuştur.

Konferansa 100’den fazla ülke liderin katılımı nedeniyle katılım ve meselenin kapsamı açısından oldukça önem arz eden bir toplantı gerçekleştirilmiştir.

Zirvede “kalkınma” kavramı gözden geçirilmiş, ekonomik kararların çevreye etkisi nedeniyle ulusal ve uluslararası politikaların yeniden değerlendirilmesi gerekliliği ortaya konmuştur. Bu nedenle konferansta **Gündem 21**³¹ adıyla bir eylem planı oluşturulmuş ve bu eylem planıyla “sürdürülebilir kalkınmanın” gerçekleştirilebilmesi için taraf devletlerin kendi vatandaşlarına dayanarak kendi yerel gündemlerini oluşturmaları istenmiştir.³²

Rio Konferansının temel belgesi olan Gündem 21, Türkiye tarafından hükümet Başkanı düzeyinde bir katılımı ile imzalanmış ve 1997 yılından itibaren de Yerel Gündem 21 projesi uygulamaya konulmuştur. Yerel Gündem 21, “kentin sürdürülebilir geleceği” için

³¹ Çevre ile sosyal ve ekonomik kalkınmayı bütünleştirmeyi amaçlayan bir eylem planı.

³² Youth For Habitat.

bir vizyon geliştirilmesi, uzun süreli bir eylem planı olması ve yerel yönetimlerle iş birliğini içermesi açısından önemli olup, çevre ve yaşam kalitesinin geliştirilmesini esas almaktadır. Türkiye’de halen Yerel Gündem 21 Projesi, Uluslararası Yönetimler Birliği Doğu Akdeniz-Ortadoğu Bölge Teşkilatı (IUAL-EMME) koordinatörlüğünde 50’yi aşan proje kentlerde gerçekleştirilmektedir.³³

Gündem 21, Avrupa Birliğince de onaylanmıştır.

5-BM. Nüfus ve Kalkınma Konferansı (1994)

Kahire’de toplanan konferansa, 150 ülke ve 1500’ü aşan sivil toplum örgütü katılmış ve 2015 yılına kadar “nüfus, sürdürülebilir kalkınma ve sürekli ekonomik büyüme hakkında 20 yıllık ulusal ve uluslararası eylem planı oluşturulmuştur. Ayrıca konferansta HIV/AIDS önleme, iç ve dış göç, sürdürülebilir tüketim ve üretim kalıpları konusunda da tavsiyelerde bulunulmuştur.³⁴

6- BM. İnsan Yerleşimleri Konferansı-HABİTAT 2 (1996)

1996 yılında İstanbul’da yapılan bu konferansı, diğer konferanslardan ayıran en önemli nitelik, “ devletlerarası niteliğinin değişerek sivil toplum kuruluşlarının etkin rol almasıdır.” Habitat 2’de kentsel ve kırsal kalkınmanın sürdürülebilirliği küresel anlamda sorgulanmıştır.³⁵

7-Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi (2002)

Bu zirvede öncelikli olarak Gündem 21’e katılan (Rio Deklarasyonu) ülkelerin, bunu hayata geçirip geçirmediği, geçirmek için neler yaptıkları, Ulusal Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisi hazırlayıp hazırlayamadıkları, sürdürülebilir kalkınmaya yönelik çalışma deneyimleri, karşılaştıkları engeller gibi konular üzerinde çalışılmış, mevcut durum değerlendirilmesi yapılmıştır.³⁶

³³ Youth For Habitat.

³⁴ Youth For Habitat.

³⁵ Youth For Habitat.

³⁶ Youth For Habitat.

8--İklim Değişikliği Sözleşmesine Dair Kyoto Protokolü (2005)

Bu protokolle taraf ülkelerin sera gazı emisyonlarını (sürüm) azaltması ve sera etkisi nedeniyle iklimsel değişikliklerin önlenmesi amaçlanmaktadır.

Protokolün yürürlüğe girmesi 55 ülke tarafından imzalanmasını gerektirmektedir. Ayrıca bu 55 ülkenin 1990 yılında hesaplanan CO₂ (karbondioksit) emisyon miktarının en az %55'inden sorumlu oldukları belirtilen Ek-1 de belirtilen ülkelerden olması gerekmektedir.

55 ülkenin imzalamasından doksan gün sonra protokolün yürürlüğe gireceği kabul edilmiştir.

Kyoto protokolü bağlayıcı bir nitelik taşımakta olup, tavsiye niteliği taşıyan İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nden bu niteliği ile ayrılmaktadır.

Kyoto Protokolü, Avrupa Birliğince Nisan 1998'de imzalanmıştır.

Gelişmekte olan ülkeler, gelişmelerini engelleyici olarak gördükler CO₂ emisyonunu azaltmaya yanaşmamaktadırlar. Kaldı ki gelişmiş ülkelerden Amerika'da (USA.) imzalamasına rağmen protokolü onaylamayacağını açıklamış, gelişmiş ülkelerden sadece Avusturya ve Amerika protokol dışında kalmıştır.³⁷

Gelişmekte olan ülkeler arasında olan Türkiye, OECD.³⁸ (Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü) Ülkesi olması nedeniyle protokolün gelişmiş ülkeler listesini içeren Ek-1 ve Ek-2 listesinde yer almıştır.³⁹

“Türkiye, sözleşme'nin eklerinde gelişmiş ülkeler arasına alındığı için ve bu koşullar altında özellikle enerji ilişkili karbondioksit (CO₂) emisyonlarını 2000 yılına kadar 1990 yılı düzeyinde durdurma yükümlülüğünü yerine getiremeyeceği için sözleşmeye taraf olmamıştır.”⁴⁰

Ancak, protokolün AB.ce imzalandığı, ayrıca uzun vadede çevre için sağlayacağı fayda düşünüldüğünde bir an önce ve çekincesiz olarak imzalanmasında ulusal çıkarların ötesinde, küresel menfaatimiz bulunmaktadır.

³⁷ ÇAMUR/VAİZOĞLU, s:304.

³⁸ Organisation for Economic Co-operation and Development.

³⁹ ÇAMUR/VAİZOĞLU, s:305.

⁴⁰ KILIÇ, Nurel; Kyoto Protokolü, İzmir Ticaret Odası, Meslekleri Araştırma Geliştirme Müdürlüğü, A&G Bülteni.

www.izto.org.tr/NR/rdonlyres/7475BDA1-95B7-4855-B351-9ADCE4362AFE/4487/nurel_kyoto.pdf
(Erişim Tarihi: 03.03.2008)

Kısa vadede, atmosfere sera gazı salınımının engellenmesi için yapılacak yatırımların, ekonomik olarak fazla olduğu, küçük ve orta boy işletmeler üzerinde ağır yük getireceği, bu işletmelerin bu maliyetleri karşılayamayacağı söylene de, uzun vadede sürdürülebilir kalkınma ve sürdürülebilir çevre için, bu maliyetlerin karşılanması gerekmektedir.

Aksi halde uzun vade de karşılaşılan, açlık, susuzluk gibi sorunlar karşısında daha büyük ekonomik ve sosyal maliyetler karşımıza çıkacaktır.

Bu yatırımların karşılanabilmesi için, devletin bu konuda pozitif yükümlülüğü olduğu da dikkate alınarak, uzun vadeye yayılmış kredilerle işletme sahiplerinin desteklenmesi gerekmektedir.

Krediye kaynak yaratma konusunda ise aşağıda açıklanan AB. tarafından uygulanan vergi düzenlemelerine benzer düzenlemeler yapmak mümkündür.

9- Diğer Konferans ve Sözleşmeler

- 2000 yılında yapılan BM. Binyıl (Milenyum) Zirvesinde belirlenen 8 başlıktan bir de “Ortak Çevrenin Korunması”dır.
- Dünya Sosyal Kalkınma Zirvesi (1995) ile hükümetler, kalkınmanın merkezine insanı yerleştirmenin gerekliliği, yoksulluk, istihdam ve kalkınma hedeflerini belirlemişlerdir.
- İstanbul+5 Özel Oturumu (2001) ile BM. Genel Kurulu Habitat-2 de kabul edilen kararları gözden geçirmek için bir araya gelmiştir.
- Bazı Kalıcı Organik Kirleticilerin Çevresel Açından Etkin Yönetimi Üzerine Stockholm Sözleşmesi (2001),
Dünyadaki kalıcı organik kirleticilerin artması üzerine kalıcı çözümler üretmek amacıyla imzalanan sözleşme, Türkiye’de imzalanmıştır.
Ancak bu konuda henüz sözleşmenin gereklerine dair yasal düzenlemeler yapılarak, bir paralellik sağlanmamıştır.
- Rio+5 İzlenim Toplantısı (1997), Rio Konferansından beş yıl sonra yapılan bir izlenim toplantısı olup, 1992’ den o güne kadar yapılan uygulamalara dair genel bir değerlendirme yapılmıştır.
- Dünya Bilgi Toplumu Zirvesi (2003),

Her ne kadar çevre ile bağlantısı olmadığı düşünülebilirse de haberleşme ve iletişimin ekonomik, sosyal ve kültürel düzeyde önem arz ettiği, bilgiye ulaşma konusu dikkate alındığında bu konferansın çevre ile bağı ortaya çıkmaktadır.

Nitekim Çevre Kanununda da bilgi edinme hakkına ilişkin düzenlemeler yer almış, diğer uluslararası sözleşmelerle de çevrenin, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanabilmesi için bilginin ve eğitimin önemi ortaya konmuştur

- Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunmasına Dair Sözleşme (1972),
Bu sözleşme Türkiye tarafından 1982 tarihinde onaylanmış ve 14.02.1983 tarihinde yürürlüğe girmiştir.
- Uzun Menzilli Sınırlar Ötesi Hava Kirlenmesi Sözleşmesi (1979),
Hava kirlenmesi⁴¹ kavramını tanımlayan sözleşme, hava kirliliğinden doğan hasarla ilgili devlet mesuliyeti kuralını içermektedir.
- 1992 Petrol Kirliliği Zararının Tazmini İçin Bir Uluslar arası Fon Kurulması Sözleşmesi,
İş bu sözleşme, 1969 Petrol Kirliliğinden Doğan Hasarın Hukuki Sorumluluğu ile İlgili Uluslararası Sözleşmeye Ek olarak düzenlenmiş olup, Türkiye bu sözleşmeye çekince koymuş ve sözleşmeden kaynaklanan haklarını saklı tutmuştur.
- Biyolojik Çeşitlilik⁴² Sözleşmesi (1992),
Rio Sözleşmesi adı ile de bilinen bu sözleşme ile “biyolojik çeşitliliğin korunması, bu çeşitliliğin kullanımının sürdürülebilir kullanımı, genetik kaynaklar ve teknoloji üzerinde sahip olunan haklar dikkate alınmak kaydıyla, bu kaynaklara gereğince erişimin ve ilgili teknolojilerin gereğince transferinin sağlanması ve uygun finansmanın tedariki de dâhil olmak üzere, genetik kaynakların kullanımından doğan yararların adil ve hakkaniyete uygun paylaşımı” amaçlanmıştır.
Türkiye tarafından 1996 yılında Rio Sözleşmesi imzalanmıştır.
- Kuşların Himayesine Dair Uluslararası Paris Sözleşmesi (1950),⁴³

⁴¹ İnsanoğlu tarafından doğrudan doğruya veya dolaylı olarak insan sağlığını tehlikeye sokan, canlı kaynaklara ve ekosistemlere ve maddî varlığa zarar verici ve güzelliklerin ve çevrenin diğer yasal kullanımını tehlikeye düşürücü veya bunlara mani olucu zararlı etkilere sahip maddelerin veya enerjinin havaya dâhil edilmesidir. (Md.1/a)

⁴² Biyolojik çeşitlilik: Kara, deniz ve diğer su eko sistemleri ile bu ekosistemlerin bir parçası olduğu ekolojik komplekslerde dahil olmak üzere tüm kaynaklardan canlı organizmalar arasındaki farklılaşmadır. (Md.2)

⁴³ Türkiye tarafından imzalanan sözleşme, 1966 tarihinde resmi gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

- Su Kuşlarının Yaşama Ortamı Olarak Uluslararası Öneme Sahip Sulak alanların Korunmasına Dair Ramsar Sözleşmesi (1971),⁴⁴
- Nesli Tükenmekte Olan Hayvan Ve Bitkilerin Ticaretine İlişkin Washington Sözleşmesi (1973),⁴⁵
- Ayrıca Denizlerin Korunması; BM. Çölleşmeyle Mücadele; Viyana Ozon Tabakasının Korunması; 1998 Aarhus Çevre Konularında Adalet Başvuru, Karar Alma Sürecine Katılım; Nükleer Enerji ve Nükleer Atıklara İlişkin uluslararası düzeyde pek çok sözleşme de bulunmaktadır. Bu sözleşmelerin pek çoğuna Türkiye’de taraftır.

VI. AVRUPA BİRLİĞİ (AB) KAPSAMINDA ÇEVRE

1-Genel Olarak

Çevre ve doğal kaynakların korunmasına ilişkin AB politikaları 1980’den itibaren gittikçe ağırlık kazanmış ve çevreye ilişkin sorunların kontrol altına alınması ve çevre kirliliğinin önlenmesi amacı güdülmüştür.⁴⁶

Avrupa Birliği sürecinde ilk kez, çevresel kaygılara 1972’de AET (Avrupa Ekonomik Topluluğu) Paris Deklarasyonunda yer verilmiş ve çevre sorunlarının çözümünde ortak eylem ve politikadan söz edilmiştir.⁴⁷

AB tarafından yürütülen çevre politikaları bölgesel çalışmalar olarak öngörülse de etkileri ve sonuçları açısından küresel anlamda büyük bir önem taşımaktadır.

Bu nedenle müstakil bir başlık altında inceleme gereği bulunmaktadır.

2-AB.nin Ortak Çevre Politikası Oluşturma Nedenleri

“AB tarafından ortak çevre politikası geliştirilmesinin çeşitli sebepleri bulunmakta olup, bu sebepleri aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

⁴⁴ Türkiye tarafından imzalanan sözleşme, 1994 tarihinde resmi gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

⁴⁵ Türkiye tarafından imzalanan sözleşme, 4041 sayılı yasayla onaylanmış ve yürürlüğe girmiştir.

⁴⁶ www.ikv.org.tr/pdfs/cevre.pdf (Erişim Tarihi:26.02.2008)

⁴⁷ TORUNOĞLU, Ethem; Çevre Politikası ve Türkiye, www.sendika.org/yazi_no=3653 (Erişim Tarihi:26.02.2008).

- Avrupa bütünleşmesinin temel unsurlarından biri olarak kabul edilen serbest rekabetin ve serbest dolaşımın sağlanması, çevre alanında da ortak girişimleri ve ortak bir politikayı zorunlu kılmıştır. Üye ülkelerde farklı çevre politikaları uygulanması, özellikle farklı çevresel ölçütlerin belirlenmesi, ürünlerin maliyetlerinin değişik olmasına sebep olabilmektedir. Benzer şekilde, bazı üye ülkelerdeki kalite standartları, diğer üye ülkelerde üretilen bazı ürünlerin o ülkelere girmesine engel teşkil edebilmektedir. Ayrıca, üye ülkelerin bazılarında hava ve su kirliliğini önlemek amacıyla gerekli görülen yatırımlar, ürünlerin maliyetini önemli ölçüde artırmaktadır. Bu ve benzeri hususlar nedeniyle de üye ülkeler arasında malların serbest dolaşımının ve serbest rekabetin tam olarak sağlanamaması gibi bir sorun ortaya çıkabilmektedir. Bu durumun önüne geçebilmek için ortak bir çevre politikası oluşturulması gerekli görülmüştür.
- Ortak bir çevre politikası oluşturulmasına neden olan bir diğer önemli gelişme de üye ülkelerde erişilmiş bulunan yaşam kalitesinin daha da yükseltilebilmesi için doğal yaşam koşullarının sağlıklı bir biçimde devam ettirilmesinin ve geliştirilmesinin gerekli olduğunun anlaşılması olmuştur.
- Avrupa Birliği'nin kendine özgü bir çevre politikası geliştirmesinin diğer bir nedeni siyasidir. Aynı ekonomik düzenin parçası olan ülkelerde çevre politikalarındaki farklılıklar nedeniyle, yaşam koşullarının farklı şekillerde ve düzeylerde olması üye ülkelerce, siyasi bakımdan da, arzu edilmeyen bir durum olarak değerlendirilmiştir.
- En temel sebeplerden biri ise çevre kirlenmesinin siyasal sınırları tanımaması olgusudur. Çevre kirliliğinin bir ülkeden diğerine kolaylıkla yayılması, Avrupa Birliği'ne üye ülkeleri, ellerindeki imkânları bu konuda da ortaklaşa ve dayanışma içinde kullanmaya itmiştir.
- Ayrıca, çevre kirlenmesi ile mücadelenin kapsamlı araştırmalar, kirlenmenin önlenmesi ve ortadan kaldırılmasının da kapsamlı çabalar gerektirmesi, bu alanda gerekli harcamaları paylaşma, işbirliğine ve işbölümüne gitme ihtiyacını artırmıştır. Avrupa bütünleşmesini çevre sorunları ile ilgilenmeye yönlendiren bir başka etken ise Birlik dışından kaynaklanmıştır. 1972 yılında İsveç'in başkenti Stockholm'de

yapılan Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı bu alanda Birliğin de harekete geçmesine zemin hazırlamıştır.”⁴⁸

3-AB Çevre Politikasının Hedefleri ve İlkeleri⁴⁹

a-Hedefler

- Çevrenin korunması, kollanması ve çevre kalitesinin yükseltilmesi,
- Doğanın ve doğal kaynakların, ekolojik dengeye zarar verecek şekilde isletilmelerinden sakınılması ve bunların akılcı bir şekilde yönetilmelerinin temin edilmesi,
- İnsan sağlığının korunması,
- Kalkınmaya, kalite gereksinimleriyle uyum içinde, özellikle de çalışma şartlarının ve yaşam çevresinin geliştirilmesine yön verilmesi,
- Kent planlaması ve toprak kullanımında çevresel etkilerin daha fazla dikkate alınmasının sağlanması,
- Topluluğun dışındaki devletler, özellikle de uluslararası örgütlerle küresel çevre problemlerine ortak çözümler aranması, hedef olarak belirlenmiştir.

b-İlkeler

- **Bütünleyicilik ilkesi:** Çevrenin korunmasının Birliğin diğer politikalarının içine entegre edilmesi ilkesi.
- **İhtiyat ilkesi:** Bu ilke ilk kez Maastricht Anlaşması'na dâhil edilmiştir. Belli bir hareketin çevre açısından olumsuz ve zararlı sonuçlar doğuracağı hakkında ciddi bir şüphe mevcutsa, bilimsel kanıtın ortaya çıkmasına kadar beklemeden ve çok geç olmadan önlem alınması anlamına gelmektedir.

⁴⁸ Avrupa Birliği'nin Çevre Politikası, www.ikv.org.tr/pdfs/4f3a608d.pdf (Erişim Tarihi:26.02.2008).

⁴⁹Bu başlık altında yapılan tüm açıklamalar için bkz. Avrupa Birliği'nin Çevre Politikası, www.ikv.org.tr/pdfs/4f3a608d.pdf (Erişim Tarihi:26.02.2008)

- **Önleme ilkesi:** Bu ilke, Antlaşmalara Tek Senet ile eklenmiştir. Önleme ilkesi, zararın tam olarak ortaya çıkmasından önce gerekli önlemlerin alınması gereğinin altını çizmektedir.
- **Kaynakta önleme ilkesi:** Topluluk çevre politikası, çevresel zararın, öncelikle kaynağında önlenmesi ilkesine dayanmaktadır. Topluluk mevzuatı bu ilkeyi, özellikle emisyon standartlarının çevre kalite ölçütlerini aştığı su ve atık sektörüne uygulamaktadır. Atık sektöründe, örneğin, atık nakillerinin sınırlandırılması amacıyla, atığın mümkün olduğunca üretim yerine yakın bir yerde yok edilmesi gerekmektedir.
- **Kirleten öder ilkesi:** Bu ilke, ilk Çevre Eylem Programı'nda belirtildiği gibi Topluluk çevre politikasının temel taşıdır. Kirletenlere, sebep oldukları kirlilik ile mücadelenin bedelinin ödettirilmesi, onları kirliliği azaltmaya ve daha az kirleten ürün ve teknolojiler bulmaya teşvik etmektedir.

4-Çevre Vergileri ve Ekolojik Vergi Reformu

Avrupa Birliği kapsamında “Ortak Çevre Politikası” alanında mali araçların kullanımı önem kazanmış olup, Çevre Vergilerinin önemini artırmıştır. Mali araçların çevre politikası üzerinde etkin olarak kullanımını öngören “Ekolojik Vergi Reformu” düşüncesi oluşturulmuştur. Bu reformun iki dayanağı bulunmaktadır:

- Çevre tahribatına neden olan ekonomik faaliyetlere yönelmişlere devlet yardımlarının kaldırılması,
- İşgücü, sermaye ve ticari faaliyetler üzerindeki vergi yükünün çevreye zararlı ekonomik faaliyetler üzerine kaldırılmasıdır.⁵⁰

Türkiye’de de atık su vergisi, çevre temizlik vergisi, motorlu taşıtlardan alınan vergiler, benzin-mazot gibi çevreyi kirleten yakıtlardan alınan vergiler gibi çeşitli adlar altında alınan çevre vergileri bulunmaktadır.

Bu vergiler bazen çevre vergisi, bazen ekolojik vergi ya da yeşil vergi olarak da adlandırılmaktadır.

⁵⁰ FERHATOĞLU, Emrah; Avrupa Birliği’nde Ortak Çevre Politikası Çerçevesinde Çevre Vergileri, e-yaklaşım/Ekim 2003, Sayı:3.
www.econturk.org/Turkiye ekonomisi/cevre_vergisi.pdf (Erişim Tarihi:26.02.2008)

Her ne adla söylenirse söylensin, bu vergilerin yine çevrenin korunması ve geliştirilmesi için kullanılması gerekmektedir. Aksi halde bu vergiler, amacının dışında sadece bütçe açıklarını kapatmak için kullanılacaktır.

5-Avrupa Çevre Ajansı (AÇA)⁵¹

Avrupa Birliği Konseyinin 07 Mayıs 1990 tarihli yönetmeliği ile “veri tabanları ve konuya dayalı rapor hazırlamak, entegre çevresel inceleme çalışmaları yapmak, periyodik raporlama ve raporlama sistemlerine destek sağlamak servis ve şebeke alt yapısı oluşturmak amacıyla çalışmalar yürütmek vs. amacıyla tüzel kişiliği haiz bir kuruluş oluşturulmuştur.⁵²

Türkiye AÇA’ya 1999 yılında üyelik başvurusunda bulunmuş olup, 09 Ekim 2000’de “Türkiye Cumhuriyeti ile Avrupa topluluğu Arasında Türkiye Cumhuriyeti’nin Avrupa Çevre Ajansı ve Avrupa Bilgi Gözlem Ağı’na Katılımı Anlaşması” imzalanmıştır. Türkiye bu anlaşmayı 23.01.2003’te onaylamış ve 25.02.2003 tarihli Bakanlar Kurulu Kararıyla yürürlüğe girmiştir.

Türkiye, AÇA’ya üye diğer ülkelerle birlikte çevreye ilişkin izleme ve raporlama amaçlı Avrupa Bilgi ve Gözlem Ağı (EIONET) adlı Avrupa çapında bir ağa bağlıdır.⁵³

6-AB.nin Çevre Politikaları açısından Türkiye Değerlendirmesi⁵⁴

“Türkiye’nin AB çevre mevzuatına uyum konusundaki yükümlülükleri ile ilgili son ve en önemli gelişmeler, ilki Kasım 2000, gözden geçirilmiş hali de Nisan 2003’de açıklanan Katılım Ortaklığı Belgesi (KOB) ile ortaya konulmuştur. Bilindiği üzere KOB, AB tam üyeliğinin gerçekleştirilmesi için Türkiye tarafından yerine getirilmesi gereken koşulların AB tarafından belirlendiği belgedir. Nisan 2003’te açıklanan gözden geçirilmiş KOB’a göre çevre alanında Türkiye’nin AB Ortak Çevre Politikası’na uyum konusundaki yükümlülükleri kısa ve orta vadede olmak belirlenmiştir.

⁵¹ European Environment Bureau (EEB)

⁵² www.cedgm.gov.tr/aca/aca.htm (Erişim Tarihi: 03.03.2008)

⁵³ EIONET’e dair ayrıntılı bilgi için bkz. www.cedgm.gov.tr/aca/eionet_nedir.pdf (Erişim Tarihi: 03.03.2008)

⁵⁴ Bu başlık altında yapılan tüm açıklamalar için bkz. Avrupa Birliği’nin Çevre Politikası, www.ikv.org.tr/pdfs/4f3a608d.pdf (Erişim Tarihi:26.02.2008)

Ulusal Program'ın öngördüğü öncelikler listesi:

- Su Kalitesinin iyileştirilmesi,
- Atık yönetiminin etkinleştirilmesi,
- Hava Kalitesinin iyileştirilmesi, doğanın korunması,
- Çevresel Etki Değerlendirme (ÇED) Sürecinin Güçlendirilerek Etkinleştirilmesi ve Stratejik Çevresel Değerlendirme (SÇD) Direktifine Uyum Sağlanması,
- Çevresel Gürültü Yönetimi,
- Kimyasallar Yönetimi,
- Genetik Olarak Yapısı Değiştirilmiş Organizmalar,
- Nükleer Güvenlik,

Türkiye öncelik listesinde yer verilen konularda bazı düzenlemeler yapmıştır.

VII- ÇEVRENİN KORUNMASI İÇİN İÇ HUKUK AÇISINDAN BAŞVURULABİLECEK YOLLAR

Çevreye karşı işlenen suçlar genellikle tehlike suçu olarak kabul edilmelidir ve çoğunlukla kirletenin kusursuz sorumluluğu esasına dayanmaktadır.

2872 sayılı Çevre Kanunu'nun 30. maddesi ile çevreyi kirleten veya bozan bir faaliyetten zarar gören veya haberdar olan herkese, ilgili mercilere başvurarak faaliyetle ilgili gerekli önlemlerin alınmasını veya faaliyetin durdurulmasını isteyebilme hakkı tanınmıştır.

Bu hak kapsamında, çevreyi kirleyen, bozan bir faaliyetle karşılaşan **herkes, doğrudan herhangi bir zarara uğramasa da**, idari makamlara müracaat edebilecek ve bu kirletici ve bozucu faaliyetlerin durdurulmasını talep edebilecektir.

Çevre Kanununda bu düzenleme olmasaydı dahi, Anayasanın 56.maddesinde bulunan düzenleme gereği çevreyi kirleten bozan faaliyetlerin durdurulması ya da eski hale getirilmesi herkesin yasal yollara müracaat hakkı bulunmaktadır.

Zira Anayasanın 56.maddesindeki emredici hükümde “Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını koruma ve çevre kirlenmesini önlemek **devletin ve vatandaşların ödevidir**” denilmektedir.

Bu hüküm kapsamında vatandaşların yani herkesin yasal yollara müracaat hakkı

bulunmaktadır.

Buradaki vatandaş kavramı çevre konusundaki kamu yararının (küresel anlamda da bir kamunun menfaatini de içermesi nedeniyle) geniş anlamda **herkes** olarak algılanmalı, sırf vatandaşlık bağı kapsamında değerlendirilmemelidir.

1-Çevreye İlişkin İdarede Yapılan İşlemlere Katılma, İtiraz ve İdari Yargıda Dava Hakkı

Çevrenin Korunması kapsamında herkese tanınan bir takım idari işlemlere katılma ve bu işlemlere itiraz hakkı bulunmaktadır.

Bunlardan bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

a-İmar Planlarına İtiraz ve Dava Hakkı

Arazilerin kullanım biçimlerini belirleyen ve İmar Kanunu ve yönetmelikleri kapsamında yapılan imar planlarının sağlığa, fenne ve çevre şartlarına uygun olması (3194 sayılı İmar Kanunu Md.1) gerekmektedir.

Bu koşullara uygun yapılmayan imar planlarının ilanından itibaren 30 günlük sürede itiraz etmek ve imar planının 1.madde kapsamında olmadığını ileri sürmek mümkündür. (3194 sayılı Yasa Md.8)

Bu itiraz 15 gün içinde yetkili makamlarca incelenir.(Md.8)

Yetkili Makamların itirazın reddine dair verdikleri kararlara karşı **yürütmenin durdurulması ve iptali istemiyle idari yargı yoluna müracaat mümkündür.**⁵⁵

b-Çevre Etki Değerlendirmesi⁵⁶ (ÇED) Katılım Hakkı

ÇED yönetmeliği⁵⁷, çevreyi doğrudan ilgilenecek termik ve nükleer santraller, petro-kimya tesisleri, demir-çelik, gübre, toplu konut, deri fabrikaları gibi bir takım

⁵⁵ Anayasa Md. 125- “İdarenin her tür eylem ve işlemine karşı yargı yolu açıktır”.

⁵⁶ ÇED: Gerçekleştirilmesi planlanan projelerin çevreye olabilecek olumlu ya da olumsuz etkilerinin belirlenmesinde, olumsuz yöndeki etkilerin önlenmesi ya da çevreye zarar vermeyecek ölçüde en aza indirilmesi için alınacak önlemlerin, seçilen yer ile teknoloji alternatiflerinin belirlenerek değerlendirilmesinde ve projelerin uygulanmasının izlenmesi ve kontrolünde sürdürülecek çalışmaları. (ÇED. Yönetmeliği Md. 4)

⁵⁷ 2872 sayılı Çevre Kanunu'nun 10.maddesine dayanılarak çıkarılmıştır.

kurumların inşasından önce, bir ÇED raporu hazırlanması ve Çevre Bakanlığında izin alınması zorunluluğu getirmiştir.

Yönetmeliğin 16.maddesine göre ÇED raporunun bakanlığa sunumundan sonra vatandaşların bilgilendirilmesi görüş ve önerilerin alınması amacıyla toplantılar düzenlenir.

Bu toplantıların gün ve saati gazetelerde ilan edilerek duyurular sağlanır.

Bu süreçte amaçlanan yatırım hakkında Çevre Bakanlığı İnceleme Değerlendirme Komisyonuna yazılı olarak ya da toplantı tutanağına görüş ve önerilerin geçirilmesi suretiyle katılım mümkündür.

c-Emisyon İzni Verilmesine Katılım Hakkı

2872 sayılı Çevre Kanunu dayanak gösterilerek çıkarılan Hava Kalitesinin Korunması Yönetmeliği gereği, havanın bileşenlerini değiştiren, is, duman, toz buhar gibi kimi kimyasal maddelerle ilgili üretim yapacak tesislerin Sağlık Bakanlığı'ndan "emisyon izni" alması zorunluluğu bulunmaktadır. (Md.16)

Bakanlıkça başvuruya ilişkin belgeler 2 aylık bir süreçte ilan edilir. Bu süre içerisinde vatandaşların yatırım projesine itiraz hakkı bulunmaktadır.

d- Su Ortamı Deşarj İznine İtiraz Hakkı

Su Kirliliği Kontrolü Yönetmeliğinin 41.maddesi gereği "Bir alıcı su ortamında, atık su deşarjından dolayı bazı olumsuz etkilerin oluştuğunun belirlenmesi halinde veya bu deşarjdan dolayı zarar gören veya zarar görmesi muhtemel olan üçüncü kişiler, izni veren idareye delilleriyle birlikte başvurarak, deşarj iznine itiraz etme hakkına sahiptirler."

2-Kamusal Açıda Çevrenin Korunması İçin Başvurulabilecek Yollar ve Kamusal Müeyyideler

a-Dilekçe Hakkı

Anayasanın 74 maddesine göre " Vatandaşlar ve karşılıklılık esası gözetilmek kaydıyla Türkiye'de ikamet eden yabancılar, kendileriyle veya kamu ile ilgili dilek ve

şikayetleri hakkında, yetkili makamlara ve Türkiye Büyük Millet Meclisine yazı ile başvurma hakkına sahiptir”.

Türk vatandaşlarının ve Türkiye'de ikamet eden yabancıların kendileriyle veya kamu ile ilgili dilek ve şikâyetleri hakkında, Türkiye Büyük Millet Meclisine ve yetkili makamlara yazı ile başvurma haklarının kullanılma biçimini düzenlemek amacıyla çıkarılan **3071 sayılı Dilekçe Hakkının Kullanılmasına Dair Kanun**'un 4.maddesine göre “Herkes bilgi edinme hakkına sahiptir. Türkiye'de ikamet eden yabancılar ile Türkiye'de faaliyette bulunan yabancı tüzel kişiler, isteyecekleri bilgi kendileriyle veya faaliyet alanlarıyla ilgili olmak kaydıyla ve karşılıklılık ilkesi çerçevesinde, bu Kanun hükümlerinden yararlanırlar.”

Ayrıca Çevre Kanunu'nun 30/2 Maddesi ile “Herkes, 09.10.2003 tarihli ve 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu kapsamında çevreye ilişkin bilgilere ulaşma hakkına sahiptir.”

b-Çevreyi Kirletene Uygulanacak İdari Para Cezaları

Bu cezalar ilgili çevreye ilişkin kanunlarda düzenlenmiş ve idare tarafından çevre kirliliğine yol açan kişilere verilen para cezalarıdır.

Bu cezalara karşı da ceza kesilen kişilerin itiraz ve idari yargıya müracaat hakları saklıdır.

c-İdarenin Çevreyi Kirletmesi Halinde Kamuya Karşı Açılacak Davalar

Çevre her zaman özel hukuk kişilerince değil, idarenin eylem ve davranışlarıyla da kirlenebilmektedir.

Bu nedenle idareye karşı, idari yargıda iptal ve tam yargı davası açmak mümkündür.

Uygulamada siyanürlü altın aranmasına, termik ve nükleer santraller kurulmasına, deniz, göl, bataklık gibi (kuşların ve canlı türlerinin yaşam alanlarının doldurularak ya da kurutularak yok edilmesinde, bir takım kültürel alanların sular altında bırakılmasında idarenin ağır kusuru bulunup, idareye karşı da gerek cezai gerekse de idari yollara müracaat etmek mümkündür.

3-Medeni Hukuk Hükümleri Çerçevesinde Müracaat edilebilecek Yollar

Özellikle taşınmaz sahibinin sorumluluğu nedeniyle, Medeni Kanun Kapsamında çevreyi kirleten kişilere karşı adli yargı yoluna müracaat ederek genel hükümler çerçevesinde dava açmak mümkündür.

- Çevre kirlenmesinin durdurulması ve önlenmesi davası,
- Eski hale iade davası,
- Maddi tazminat davası,
- Manevi tazminat davası, açılabilir.

4-Kirletenin Eyleminin Haksız Fiil Olması Halinde Müracaat edilecek Yollar

Kirletenin eyleminin ceza yasalarında öngörülen bir fiil olması halinde bu kişi ya da kurumlara karşı suç duyurusunda bulunularak, cezai yollara müracaat mümkündür.

5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 181, 182, 183 ve 184.maddelerinde çevreye karşı işlenen suçlar düzenlenmiştir.

Buna göre;

“Madde 181 - (1) İlgili kanunlarla belirlenen teknik usullere aykırı olarak ve çevreye zarar verecek şekilde, atık veya artıkları toprağa, suya veya havaya kasten veren kişi, altı aydan iki yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.

(2) Atık veya artıkları izinsiz olarak ülkeye sokan kişi, bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.

(3) Atık veya artıkların toprakta, suda veya havada kalıcı özellik göstermesi hâlinde, yukarıdaki fıkralara göre verilecek ceza iki katı kadar artırılır.

(4) Bir ve ikinci fıkralarda tanımlanan fiillerin, insan veya hayvanlar açısından tedavisi zor hastalıkların ortaya çıkmasına, üreme yeteneğinin körelmesine, hayvanların veya bitkilerin doğal özelliklerini değiştirmeye neden olabilecek niteliklere sahip olan atık veya artıklarla ilgili olarak işlenmesi hâlinde, beş yıldan az olmamak üzere hapis cezasına ve bin güne kadar adli para cezasına hükmolunur.

(5) Bu maddenin iki, üç ve dördüncü fıkrasındaki fiillerden dolayı tüzel kişiler hakkında bunlara özgü güvenlik tedbirlerine hükmolunur.”

“Madde 182 - (1) Çevreye zarar verecek şekilde, atık veya artıkların toprağa, suya veya havaya verilmesine taksirle neden olan kişi, adlî para cezası ile cezalandırılır. Bu atık veya artıkların, toprakta, suda veya havada kalıcı etki bırakması hâlinde, iki aydan bir yıla kadar hapis cezasına hükmolunur.

(2) İnsan veya hayvanlar açısından tedavisi zor hastalıkların ortaya çıkmasına, üreme yeteneğinin körelmesine, hayvanların veya bitkilerin doğal özelliklerini değiştirmeye neden olabilecek niteliklere sahip olan atık veya artıkların toprağa, suya veya havaya taksirle verilmesine neden olan kişi, bir yıldan beş yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.

Ancak bu düzenlemelerde bazı sorunlar bulunmaktadır. “181. ve 182. maddelerdeki suç tanımlarının çok açık görünüm vermediği gözlenmektedir. Genellikle hiç kimse, çevreye, insanlara ve hayvanlara zarar vermek amacıyla atıklarını göllere ya da derelere dökmüyor. Atıkların doğaya bırakılmasının temel nedeni, onlardan en kolay ve ucuz yoldan kurtulabilmektir. 181. maddenin 1.bendinde sözü edilen “İlgili kanunlarda belirlenen teknik usuller..” yapı ve işletmelerin türlerine göre İmar, Çevre, Kıyı ve benzer konuları düzenleyen yasalardaki koruma önlemleridir. Tüzük, yönetmelik, genelge gibi idari işlemlerle belirlenen teknik kurallara aykırılıklar, suçun oluşumu için yeterli değildir. Eğer herhangi bir konuda atık veya artıkların doğaya verilmesinde uygulanacak “teknik usuller” yasa ile belirlenmemişse, bunlara aykırılıktan söz edilemeyeceği için, “çevrenin kasten kirletilmesi” suçu oluşmayacaktır.”⁵⁸

Çevreye ilişkin bir diğer cezai düzenleme ise gürültü kirliliği yaratanın cezalandırıldığı 183. Madde ile kaçak yapılaşmanın cezai yollardan önlenmesini amaçlayan 184.maddedir.

“Madde 183 - (1) İlgili kanunlarla belirlenen yükümlülüklerle aykırı olarak, başka bir kimsenin sağlığının zarar görmesine elverişli bir şekilde gürültüye neden olan kişi, iki aydan iki yıla kadar hapis veya adlî para cezası ile cezalandırılır.”

“Madde 184 - (1) Yapı ruhsatı alınmadan veya ruhsata aykırı olarak bina yapan veya yaptıran kişi, bir yıldan beş yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.

(2) Yapı ruhsatı olmadan başlatılan inşaatlar dolayısıyla kurulan şantiyelere elektrik, su veya telefon bağlantısı yapılmasına müsaade eden kişi, yukarıdaki fıkra hükmüne göre

⁵⁸ DİNÇ, Güney; Yeni Türk Ceza Yasası'nın Kentsel Getirileri – Doğa ve Hukuk. www.rightagenda.org.doc (Erişim Tarihi:26.02.2008)

cezalandırılır.

(3) Yapı kullanma izni alınmamış binalarda herhangi bir sınaî faaliyetin icrasına müsaade eden kişi iki yıldan beş yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.

(4) Üçüncü fıkra hariç, bu madde hükümleri ancak belediye sınırları içinde veya özel imar rejimine tâbi yerlerde uygulanır.

(5) Kişinin, ruhsatsız ya da ruhsata aykırı olarak yaptığı veya yaptırdığı binayı imar plânına ve ruhsatına uygun hale getirmesi halinde, bir ve ikinci fıkra hükümleri gereğince kamu davası açılmaz, açılmış olan kamu davası düşer, mahkum olunan ceza bütün sonuçlarıyla ortadan kalkar. “

VIII- ULUSLARARASI HUKUK AÇISINDAN KİRLETENE KARŞI BAŞVURULACAK YOLLAR

Çevre hakkı, uluslararası hak ve özgürlük belgelerinde temel insan haklarından kabul edilmektedir. Bu nedenle çevre hakkı da temel hak ve özgürlükler kapsamında bir insan hakkıdır.

Ülkemizin de taraf olduğu Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS.) ve diğer temel hak ve özgürlüklere dair belgeler açısından 1982 Anayasası'nın 90/5 maddesi uyarınca belgelerin iç hukuk kuralı olduğunu söylemek mümkündür.

Çevre hakkı ihlal edilen kişilerin Yine AİHS. Kapsamında yetkisi Türkiye tarafından kabul edilen Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine (AİHM.) bireysel başvuru hakları bulunmaktadır.

Bireysel başvuru yapılan çevreye ilişkin mahkeme kararlarına aşağıda ayrıntılı olarak yer verileceğinden burada kısaca söz edilmekle yetinilmiştir.

Henüz Türkiye tarafından imzalanmasa da 2001 yılında yürürlüğe giren BM. Aarhus-Çevre Konularında Bilgiye Erişim, Karar Alma sürecinde Halkın Katılımı ve Yargıya Başvuru Hakkında Sözleşme'den⁵⁹ bahsetmekte yarar bulunmaktadır.

⁵⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. **CONVENTION ON ACCESS TO INFORMATION, PUBLIC PARTICIPATION IN DECISION-MAKING AND ACCESS TO JUSTICE IN ENVIRONMENTAL MATTERS**

Done at Aarhus, Denmark, on 25 June 1998.

<http://www.unece.org/env/pp/documents/cep43e.pdf> (Erişim Tarihi: 03.03.2008).

Bu sözleşmenin 3.maddesinde sözleşme hükümleri çerçevesinde kişilerin (ve tabii ki tüzel kişilerin), hiçbir vatandaşlık, milliyet, ikametgâh ayırımına tabii olmaksızın yargıya müracaat, karar alma sürecine katılım ve bilgiye erişim hakkı bulunduğu kabul edilmiştir.

IX- TÜRKİYE'DE ÇEVREYE DAİR MAHKEME KARARLARI

Ekolojiye, insan hak ve özgürlüklerine saygılı, özelinde çevreye saygılı bir Türkiye'nin sosyal adaleti daha kolay gerçekleştirebileceği, sürdürülebilir kalkınmayı ve sürdürülebilir çevreyi sağlayacağı ortadadır.

Türkiye'de sivil toplum örgütleri ve meslek odalarınca açılmış pek çok çevreye ilişkin dava bulunmaktadır ve bu davaların çoğunu devletin sorumluluğu kapsamındadır.

Bu davalardan ilk akla gelen, Bergama'da çevreci gruplarla ve Bergama köylüsüyle yürütülen siyanürle altın arama şeklinde kamuoyunda bilinen davadır.

Bu hukuki ve sivil mücadelenin, özellikle yöre halkının topyekûn katılımı ile gerçekleştiği dikkate alındığında, bu sivil inisiyatifin dünyada bir ilk olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Bir kısım İzmirli avukat tarafından yürütülen bu hukuk mücadelesi idari ve ceza yargıda sürmüş AİHM.ne de olay taşınmıştır.

Bergama-Ovacık Köyünde, siyanür liçi yönteminle altın arama yapmak işletmeye izin verilmesi üzerine çevreci hukuk mücadelesi başlamıştır. İdarenin verilen iznin iptaline karar mahkeme kararlarını yerine getirmemesi nedeniyle Danıştay **T.C. Danıştay Sekizinci Dairesi** (Esas No: 2005/2927 Karar No: 2006/1138 Tarihi: 22.03.2006) özetle aşağıdaki kararı vermiştir.

“Başbakan ve bakanlardan oluşan Bakanlar Kurulunun görevleri, Anayasada ve kanunlarda açıkça belirtilmiştir. Bakanlar Kurulunun görev ve yetkilerinin Anayasa'ya ve kanunlara dayanılarak kullanılması gerekir. Kanunda açıkça yetki verilmeyen bir konuda karar alınamaz ve düzenleme yapılamaz. **Altın madenini siyanür liçi yöntemiyle işletme izni veren işlem, kesinleşmiş mahkeme kararı ile iptal edildiği halde, yargı kararlarının uygulanamaz hale getirilmesi sonucunu doğuran yeni işlem tesis edilmesi hukuka aykırıdır.**

2872 sayılı Çevre Kanunu uyarınca hazırlanan Çevresel Etki Değerlendirme (ÇED) Raporuna göre Çevre Bakanlığı tarafından tesis edilen altın madenine siyanür liçi

yöntemiyle işletme izni verilmesi yolundaki ÇED olumlu görüşü işleminin idare mahkemesince iptaline ilişkin kararın Danıştay'ca onanarak kesinleşmesinden sonra, madenin işletilmesinin devamı yolunda alınan Bakanlar Kurulu prensip kararının, mahkeme kararlarının uygulanmasını engellediği, bağlayıcılığını ortadan kaldırdığı, kuvvetler ayrılığı ilkesini zedelediği, yetki ve sebep yönünden açık ve ağır bir şekilde hukuka aykırı olduğu öne sürülerek iptalinin talep edildiği davada, ÇED olumlu görüşünün yargı kararı ile iptal edilmesinden sonra 2872 sayılı Kanun ve ilgili Çevresel Etki Değerlendirme Yönetmeliği uyarınca bu konuda yeniden işlem tesis etmeye Çevre ve Orman Bakanlığı yetkili olup bu konuda Bakanlar Kuruluna herhangi bir yetki verilmemiş olduğu anlaşıldığından, Bakanlar Kurulunca Çevre ve Orman Bakanlığı'nın yerine geçilerek yargı kararının uygulanamaz hale getirilmesi sonucunu yaratan dava konusu işlemin tesis edilmesinde yetki yönünden hukuka uygunluk bulunmadığı sonucuna varılmalıdır.”

Aynı davaya taraf sıfatı ile katılan baronun (İzmir Barosu) taraf sıfatını temyiz nedeniyle değerlendiren **Danıştay İdari Dava Daireleri Genel Kurulu** (Esas No: 2004/2163 Karar No: 2004/788 Tarihi: 07.10.2004) “Hukukun üstünlüğünü savunmak ve korumakla görevli bulunan baronun, yargı kararının uygulanmadığı ve çevre sorunlarına yol açtığını öne sürdüğü bakanlar kurulu kararının iptali istemiyle dava açabileceğine” karara vermiştir.

Kararın gerekçesinde “1136 sayılı Avukatlık Kanunu'nun 4667 sayılı Yasa ile değişik 76. maddesinde; Barolar, avukatlık mesleğini geliştirmek, meslek mensuplarının birbirleri ve iş sahipleri ile olan ilişkilerinde dürüstlüğü ve güveni sağlamak; meslek düzenini, ahlakını, saygınlığını, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını savunmak ve korumak, avukatların ortak ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla tüm çalışmalarını yürüten, tüzel kişiliği bulunan, çalışmalarını demokratik ilkelere göre sürdüren kamu kurumu niteliğinde meslek kuruluşu olarak tanımlanmış, yine aynı Yasanın Baro Yönetim Kurulunun görevlerinin sayıldığı 95. maddesinin 21. bendinde de, yönetim kurulunun, hukukun üstünlüğünü ve insan haklarını savunmak, korumak ve bu kavramlara işlerlik kazandırmakla görevli olduğu belirlenmiştir. Bu durumda, hukukun üstünlüğünü savunmak ve korumakla görevli bulunan Baronun, yargı kararının uygulanmadığı ve çevre sorunlarına yol açtığını öne sürdüğü Bakanlar Kurulunca alınan prensip kararı ile menfaat ilgisinin bulunduğu açık olması nedeniyle, bakılmakta olan davayı açmakta ehliyeti bulunduğu” karar vermiştir.

Konuya ilişkin bir başka dava örneği ise İzmir 4.İdare Mahkemesi'nin 1994/1528 E.sayılı dosyasından karara bağlanan ve Çeşme-Alaçatı-Mersin Limanı Bölgesinin 1.derece doğal sit alanından çıkarılarak 2.dereceye düşürülmesine ilişkin İzmir 1.Nolu Kültür ve Tabiat Varlıklarını koruma Kurulu kararının iptaline ilişkin açılan iptal davasıdır.

Çevreyi korumaya ilişkin açılan davaları, Çeşme-Alaçatı Teknoloji Parkı davası, Çatalburnu Dalyanı davası (moloz dökerek dolgu suretiyle arazi kapatılmasına ilişkin) , Gökova termik santraline karşı açılan davalar, arkeolojik değeri ve çok önemli bir kültür varlığı olmasına rağmen baraj suyu altında kalacak olan Alliano'i'yi kurtarmaya yönelik girişimler (ki aynı akıbete Hasankeyf'te uğramıştır) şeklinde bir çırpıda çoğaltmak mümkündür.

Tüm bu örnekler dikkate alındığında çevreye ilişkin korumanın idare tarafından korunması bir yana bizzat idarenin haksız eylemleriyle çevrenin kirletildiği, doğal ortamın bozulduğu ve çevre hakkının ihlal edildiği ortaya çıkmaktadır.

AİHM, **Öneryıldız-Türkiye** davasında **“çevresel riskler”** konusunda, bireylerin **“kendilerini korumaları için yeterince bilgilendirilmedikleri”** gerekçesiyle 2. Maddenin (yaşam hakkı) ihlal edilmiş olduğuna karar vermiştir. **LCN-İngiltere** davasında ise, **“devletin yetki alanı dâhilinde olan bireylerin yaşama haklarını koruyucu adımlar atması”** gerektiğine karar vermiştir. Bu adımlar arasında, **“devletin yaşama hakkına yönelen muhtemel bir risk ile ilgili bilgi sağlaması”** da bulunmaktadır.

AİHS, **“hak ve özgürlüklerin etkin bir şekilde savunulmasını ve bunların ihlali halinde etkin bir şekilde harekete geçilmesini”** devlete görev olarak yüklemektedir.

AİHM. **Kılıç-Türkiye** kararında **“...Pozitif bir yükümlülükten bahsedildiğinde otoritelerin birey veya bireylerin yaşam hakkına yönelen gerçek ve yakın bir tehlikenin varlığından haberdar olması ve bu tehlikeden kaçınabilmek amacıyla yetkileri kapsamında önlem almaları durumunun varlığı söz konusudur..”** demektedir.

Anayasa'nın 90. maddesi ile iç hukuk kuralı haline gelen usulüne göre onaylanmış uluslararası sözleşmeler ile sağlanan haklardan faydalanmak ve yaşama hakkının korunmasını talep etmek her bireyin hakkıdır.

Yaşam hakkını sırf öldürmeme yükümlülüğü olarak algılamak mümkün değildir. Yaşam hakkı sağlıklı olmayı, sağlıklı bir çevrede yaşamayı da kapsamaktadır. Aksine yorum bizleri yaşam hakkının ihlali sonucuna götürecektir olup, bu dar anlamlandırma, AİHS. ile amaçlanan temel hak ve özgürlüklerin özüne de aykırıdır.

Yerel mahkemelerin bu konudaki tutum ve davranışlarının ne olacağını şimdiden kestirmek mümkün olmasa da, kanaatimizce Anayasanın 90. maddesi ile iç hukuk kuralı haline gelen uluslararası sözleşmelerle sağlanan haklardan faydalanmak ve yaşama hakkının korunmasını talep etmek her bireyin hakkıdır.

Tüm bu yapılan açıklamalar ışığında, **devletin çevresel riskler konusunda vatandaşını bilgilendirmesi, çevreye ilişkin hak ve özgürlüklerin etkin bir şekilde savunulması ve bunların ihlali halinde etkin bir şekilde koruma sağlaması, çevresel faktörlerden (kirlilik, bozulma vs. gibi) birey veya bireylerin yaşam hakkına yönelik gerçek ve yakın bir tehlikenin varlığından haberdar olması ve bu tehlikeden kaçınabilmek amacıyla yetkileri kapsamında önlem alması gerekmektedir.**

Ancak bu şekilde devlet, yetki alanında olan bireylere karşı yüklenmiş olduğu pozitif yükümlülüğü yerine getirebilecektir.

X-SONUÇ

Küresel ısınmanın bir öngörü olmaktan çıktığı, sonuçlarının yaşanmaya başladığı günümüzde karamsar tahminler herkesi ciddi şekilde endişelendirmektedir. Katrina, Rita Kasırgası gibi milyonlarca insanı yollara döken, evsiz bırakan ölümlere neden olan aşırı hava olayları, buzulların erimesi, kuraklık ve akıbetinde açlık gibi doğanın dengesinin bozulduğunu gösteren pek çok doğal felaketin kaynağının endüstriyel sistem ve petrol uygarlığının bir yan ürünü olduğu artık tartışmazsız olarak kabul görmektedir.⁶⁰

Çevre hukukundaki gelişmeler, kamu yararı kavramını oldukça geniş bir şekilde yorumlanması yönünde gelişmekte, küresel anlamda kamu yararı kavramını ortaya çıkarmaktadır.

Özellikle çevreye ilişkin olumsuz faaliyetlerin sadece bölge ile sınırlı olmaması, etkilerini tüm dünyada göstermesi, kamu malı kavramının da küresel manada ifade bulmasına neden olmaktadır.

“Küresel kamu malları” (global public goods) kavramı çevre, sağlık, bilgiye erişim, barış ve güvenlik, insan hakları gibi konuları kapsamaktadır. Ancak çevreci gruplarca küresel kamu malı kavramının gelişmemiş ülkelerde bulunan endemik⁶¹ genlerin küresel

⁶⁰ Yeşiller Türkiye Koordinasyonu, Kaynama Noktası (broşür)

⁶¹ Alanları belirli bir ülke veya bölgeye ait, yerel, ender ve çok ender bulunan türler.

kamu malı kabul edilerek, gelişmiş ülkelere taşınabileceği gibi çeşitli tehlikeli nedenlerle kullanılmaması gerektiği, bunun yerine “küresel ortak varlıklar” (global commons) ifadesinin tercih edilmesi gerektiği belirtilmektedir.⁶²

Devletlerin, birey veya bireylerin yaşam hakkına yönelik gerçek ve yakın bir tehlikenin varlığından haberdar olması ve bu tehlikeden kaçınabilmek amacıyla yetkileri kapsamında önlem almaları gerekmektedir.

Bir zamanlar ekonomi ve çevre birbirinden farklı konular olarak görülürken, bugün bu iki konu birbirinden ayıramamakta, iç içe geçmektedir. Çevrenin bozulması ile pek çok insan dünyada açlık ve yoksulluk tehlikesi ile karşı karşıya kalmakta, kaynaklar tükenmekte, ekonomik açıdan sorunlar baş göstermektedir. Ekonomik açıdan, sürdürülebilir bir kalkınma yaratmanın baş koşulu dünyanın temel enerji ihtiyacını petrol ve kömürden sağlamaktan vazgeçmesi, güneş ışığını doğrudan enerjine dönüştüren fotovoltaik yöntem ve güneş pillerinin kullanılması, rüzgâr gibi yenilenebilir ve çevreye zararsız yöntemler kullanılarak iklimin istikrara kavuşturulması gerekmektedir.⁶³

Ancak Türkiye, ekonomik gelişme ile çevreye zarar vermeden gelişme arasında enerji politikaları açısından bir ikilem yaşamakta ve sıkışıp kalmaktadır.

Türkiye, doğu ile batı arasında kültürel, petrol üreticileri ile tüketicileri arasında coğrafi bir köprü görevi görmektedir. Aynı zamanda da gösterdiği hızlı bir ekonomik büyüme ile gelişmekte olan ülkelerle, gelişmiş ülkeler arasında başkaca bir köprü oluşturmaktadır. Oldukça büyük olan coğrafi alanı, kalabalık nüfusu ile hızla sanayileşen bir ülkedir. Bu nedenle de oldukça fazla enerji ihtiyacı bulunmaktadır.⁶⁴ Bu da temiz enerji açısından Türkiye’de sorun yaratmaktadır.

Erozyon, özellikle Türkiye’nin karşı karşıya kaldığı bir başka çevresel sorun olup, su kaynaklarının etkin kullanılmaması, küresel ısınma, kuraklık ve çölleşme çevre sorunları olarak karşımıza çıkmaktadır.

⁶² AĞCA, Barçın; Çevrecilikte Yeni Bir Kavram: Küresel Kamu Malları, Açık Sayfa-aylık Aktüel Hukuk Dergisi, Sayı:56, Haziran 2004, s:22-23.

⁶³ BROWN, R.Lester/FLAVIN, Christopher/POSTEL,Sandra; Gezegenimizi Kurtarmak-Çevresel Ekonominin Küresel Olarak Sürdürülebilirliği, Tübitak- TEMA Vakfı Yayınları – 1997/World Watch Çevresel Uyarı Dizisi. (Çeviri:Sinem Gül). www.tema.org.tr (Erişim Tarihi:28.02.2008).

⁶⁴ FLAVIN,Christopher/LENSEN, Nicholas; Enerjide Arayışlar-Yaklaşan Enerji Devrinin El Kitabı, TEMA Vakfı Yayınları /World Watch Çevresel Uyarı Dizisi-1994 (Çeviri:Yaman Köseoğlu). www.tema.org.tr (Erişim Tarihi:28.02.2008).

“Sana söylüyorum suyu bulandırdın. Bulanık su ile beslenen ekinler acı olur. Bulanık su ile beslenen ekinler diyorum... Anlaşılan buranın yabancısısın. Yoksa bulanık su ile ekin beslenmeyeceğini bilirdin. Hadi çık suyun içinden çık, Hey... Sana diyorum sana, artık sudan çık! Suyu bu kadar bulandırdığın yeter. Sudan çık ki su durulsun. Yoksa lanetleniriz. Sen toprağın lanetini de mi bilmiyorsun? Bilmezsin tabii... Toprağın laneti iyi bilinmez buralarda...”⁶⁵

“Dünyanın yeşil tarihi çoğunlukla hep hüznün tarihidir. Bu hüznü insanlığın ve dünyanın birlikte çektiği acılar doğurur ve bundan sonra yaşanacaklarda daha az acılı olmayacak gibi görünmektedir.”⁶⁶

İnsanoğlu, doğanın dengesini bozmuş ve suyu bulandırmıştır. Suyun rengi bozulunca önce ekinler acımış, sonra toprak küsmüş ve insanoğlunu lanetlemiştir. Doğanın/toprağın laneti çok şiddetli olmakta ve açlık, yoksulluk ve ölüm getirmektedir. Öncelikle, o laneti kaldırmak için üzerimize düşen görevleri yapmalı, toprakla/doğayla barışmalı ve laneti bozmalıyız.

“... Çünkü Tanrı seni iyi topraklara getirdi, ırmakların ve şelalelerin bol olduğu, buğdayın, arpanın, üzümün ve incir ağacının yetiştiği, kimsenin açlık korkusu olmadan ekmek bulabildiği, zeytinin ve balın yendiği, içinde yokluğa yer olmayan, taşlarının demirden olduğu topraklara...”⁶⁷

Her ne kadar Hz. Musa'nın Nebo Dağı'na çıkıp, Ürdün Vadisi'nin ötesindeki “vaadedilen topraklar” için bu sözü söylese de, bu tanımını genelleştirip, diyelim ki, hepimizin tarif edilen bu güzel topraklarda tüm insanlığın yaşaması umuduyla...

Gülnur ERDOĞAN

İzmir-2008

Yazar Görüşü:

Bahsedilen topraklardaki acıların, savaşın ve ölümlerin de bir an önce son bulması dileğiyle...

⁶⁵ BOYNUKARA, s:28-29. (Oyun kişilerinden DELİKANLI'nın sözleri).

⁶⁶ YILMAZ, Süleyman; Dünyanın Yeşil Tarihi Hüznün Tarihidir, 3 Ekoloji: Doğa-Düşünce- Siyaset Dergisi, Güz 2003, s:119.

⁶⁷ LOWDERMICK, W.C.; Toprağın 7000 Yıllık Öyküsü, Tema Vakfı Yayınları 22, Mayıs-1998, (Çeviri:Aslı Atay)

YARARLANILANKAYNAKLAR:

- 1- AÇCA, Barçın; Çevrecilikte Yeni Bir Kavram: Küresel Kamu Malları, Açık Sayfa-aylık Aktüel Hukuk Dergisi, Sayı:56, Haziran 2004, s:22-23.
- 2- BROWN, R.Lester / FLAVIN, Christopher / POSTEL,Sandra; Gezegenimizi Kurtarmak-Çevresel Ekonominin Küresel Olarak Sürdürülebilirliği, Tübitak-TEMA Vakfı Yayınları – 1997/World Watch Çevresel Uyarı Dizisi. (Çeviri:Sinem Gül). www.tema.org.tr (Erişim Tarihi:28.02.2008).
- 3- BOYNUKARA, Cuma; Suyun Rengi, Toplu Oyunlar-3, Mitos- Boyut Tiyatro Yayınları-Tiyatro/Oyun Yazı Dizisi 142, İstanbul-Eylül 2002, s:27. (Oyun kişilerinden/KADIN'ın sözleri).
- 4- CANGI, Arif Ali; İzmir Barosu Dergisi, Ekim 1999, s:53.
- 5- ÇAMUR, Derya/VAİZOĞLU, Songül A.; TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni, 2007, S: 6 (4), s:297. www.korhek.org (Erişim: 25.02.2008).
- 6- DİNÇ, Güney; Yeni Türk Ceza Yasası'nın Kentsel Getirilileri – Doğa ve Hukuk. www.rightagenda.org.doc (Erişim Tarihi:26.02.2008)
- 7- ERTAŞ, Şeref; Çevre Hukuku, D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları-No:78, İzmir-1997, s:48.
- 8- FERHATOĞLU, Emrah; Avrupa Birliği'nde Ortak Çevre Politikası Çerçevesinde Çevre Vergileri, e-yaklaşım/Ekim 2003, Sayı:3. [www.econturk.org/Turkiye ekonomisi/cevre_vergisi.pdf](http://www.econturk.org/Turkiye_ekonomisi/cevre_vergisi.pdf) (Erişim Tarihi:26.02.2008)
- 9- FLAVIN,Christopher/LENSEN, Nicholas; Enerjide Arayışlar-Yaklaşan Enerji Devrinin El Kitabı, TEMA Vakfı Yayınları /World Watch Çevresel Uyarı Dizisi-1994 (Çeviri:Yaman Köseoğlu). www.tema.org.tr (Erişim Tarihi:28.02.2008).
- 10- İZMİR BAROSU-Kent ve Çevre Komisyonu; Çevre Hakkı, İzmir Barosu Yayınları, İzmir-Mayıs 2002, 3.Basım, s:7.
- 11- KILIÇ, Nurel; Kyoto Protokolü, İzmir Ticaret Odası, Meslekleri Araştırma Geliştirme Müdürlüğü, A&G Bülteni. www.izto.org.tr/NR/rdonlyres/7475BDA1-95B7-4855-B351-9ADCE4362AFE/4487/nurel_kyoto.pdf (Erişim Tarihi: 03.03.2008)
- 12- LOWDERMICK, W.C.; Toprağın 7000 Yıllık Öyküsü, Tema Vakfı Yayınları 22, Mayıs-1998, (Çeviri:Aslı Atay) www.tema.org.tr (Erişim Tarihi:28.02.2008).

- 13- TORUNOĞLU, Ethem; Çevre Politikası ve Türkiye, www.sendika.org/yazi_no=3653 (Erişim Tarihi:26.02.2008).
- 14- ÖZKAN, Noyan; Yeni Çevre Kanunu- Bir Adım İleri, İki adım Geri. www.rightsagenda.org/dosyalar/dokuman/guncel_hukuk_cevre_kanunu_makale_www.rightsagenda.org.doc (Erişim Tarihi: 28.02.2008)
- 15- YILMAZ, Süleyman; Dünyanın Yeşil Tarihi Hüznün Tarihidir, 3 Ekoloji: Doğa-Düşünce- Siyaset Dergisi, Güz 2003, s:119.
- 16- “Türkiye’de “Yeşil Politika”nın Olanakları Ve Geleceği, 3 Ekoloji: Doğa-Düşünce- Siyaset Dergisi, Yaz-Güz 2004, s:123.
- 17- Avrupa Birliği’nin Çevre Politikası, www.ikv.org.tr/pdfs/4f3a608d.pdf (Erişim Tarihi:26.02.2008).
- 18- www.cedgm.gov.tr/aca/aca.htm (Erişim Tarihi: 03.03.2008)
- 19- www.cedgm.gov.tr/aca/eionet_nedir.pdf (Erişim Tarihi: 03.03.2008)
- 20- www.ikv.org.tr/pdfs/cevre.pdf (Erişim Tarihi:26.02.2008)
- 21- Youth For Habitat- Türkiye: IV. Bölüm-Birleşmiş Milletler Zirveleri. (www.youthforhab.org.tr/tr/kaynaklar/içerikler/bm/bm-04.html (Erişim Tarihi:26.02.2008)
- 22- Yeşiller Türkiye Koordinasyonu, Kaynama Noktası (broşür)
- 23- www.cevre.terimleri.com/Otروفikasyon.html (Erişim Tarihi: 03.03.2008)
- 24- CONVENTION ON ACCESS TO INFORMATION, PUBLIC PARTICIPATION IN DECISION-MAKING AND ACCESS TO JUSTICE IN ENVIRONMENTAL MATTERS Done at Aarhus, Denmark, on 25 June 1998. <http://www.unece.org/env/pp/documents/cep43e.pdf> (Erişim Tarihi: 03.03.2008).

NOT:

İzmir Barosu Dergisi, Nisan 2009, Yıl. 73, Sayı. 2, ISSN 1305-757x’ de yayınlanmıştır.